

מושב רביעי

נשירה וניתוק בקרב בני נוער

יו"ר:

ד"ר אילנה זיילר

מנהלת אגף מוסדות חינוך במינהל הפדגוגי, משרד החינוך

משתתפים:

מרים כהן-נבות, חוקרת בכירה, ג'וינט-מכון ברוקדייל

ד"ר מוסא אבו רומי, ראש עיריית תמרה

יאסר עווד, מנהל היחידה לתכנון אסטרטגי, עיריית תמרה

ערין עומרי, עוזרת מחקר, ג'וינט-מכון ברוקדייל

פאנל:

פרופ' מאג'ד אל חאג', יו"ר המרכז לרב-תרבותיות, אוניברסיטת חיפה

ציון גבאי, ראש תחום נוער, אשלים-ג'וינט ישראל

נאוול ח'תום, מפקחת מחוזית, השירות לנשים ולנערות, משרד העבודה והרווחה

נשירה גלויה וסמויה בקרב בני נוער ערבים

מרים כהן-נבות

החינוך הוא זכות היסוד של כל ילד וילדה. באמצעות הלימודים הילדים מקבלים ידע, מיומנויות שנחוצות להם והשכלה. סיום מוצלח של הלימודים בבית-הספר התיכון נחשב כרטיס ביקור להמשך לימודים בהשכלה גבוהה, ומכאן שהוא משמש בעצם ערוץ מרכזי למוביליות חברתית. לכן, מי שעוזב את הלימודים לפני סיום 12 שנות לימוד, כלומר מי שנושר מהלימודים, יש בכך משום בעיה חמורה שיש לה השלכות חמורות מאוד לגבי המשך עתידו. בישראל יש הסכמה רחבה ומחויבות שכל ילד וילדה יסיימו 12 שנות לימוד.

חידוש חשוב בעבודה שנציג היום הוא ההרחבה של התפיסה של הנשירה כדי לכלול, בנוסף לעזיבה מוחלטת של הלימודים, גם את הנושא של הנשירה הסמויה. לפי תפיסה זו, נשירה היא כל מצב של ניתוק מהלמידה. לניתוק זה יכולים להיות ביטויים שונים: החל בעזיבה מוחלטת של בית-הספר, מצב שמכונה "נשירה גלויה" כי היא חד-משמעית ונספרת בסטטיסטיקה, ועד למצבים של "נשירה סמויה": ניתוק שהוא פחות בולט לעין אך משמעותי מאוד. הנשירה הסמויה יכולה להתבטא בהיעדרויות תדירות, או אפילו בנוכחות סדירה בבית-הספר, אך ללא למידה משמעותית, ומבלי שהילד מפיק תועלת אמיתית מהביקור בבית-הספר.

להלן יובאו ממצאים מדוח מחקר בנושא הנשירה הגלויה והסמויה שהוכן על-ידי צוות מכון ברוקדייל בעבור הכנסת, ביוזמת ועדת הכנסת לקידום מעמד הילד בראשות תמר גוז'ינסקי. הממצאים על הנשירה המובאים להלן לא נלקחו מסקר חדש שנעשה לצורך העניין, אלא באמצעות ניצול של מידע שנאסף במסגרת מחקרים שונים שנעשו בשנים האחרונות במרכז לילדים ונוער במכון ברוקדייל. בהמשך יוצגו בקצרה כמה מההמלצות המרכזיות של ועדת הכנסת המיוחדת שהוקמה בעקבות הדוח כדי להתמודד עם ממצאי המחקר. שתי העבודות האלה מתייחסות למעשה לכלל האוכלוסייה בישראל, אבל היום אתמקד בממצאים על תופעת הנשירה בקרב בני הנוער הערבים.

הנשירה הגלויה

בתחילה יובאו נתונים סטטיסטיים של משרד החינוך על היקף הנשירה הגלויה בישראל. אחד המדדים המקובלים לאמוד את היקף הנשירה, הוא שיעור בני הנוער גילאי 14 עד 17 שאינם לומדים בבתי-הספר שבפיקוח משרד החינוך. מהממצאים עולה כי שיעור הנשירה בקרב בני הנוער בישראל, ערבים ויהודים כאחד, הצטמצם מאוד בעשורים האחרונים. מהממצאים עולה שבקרב בני הנוער הערבים יש צמצום משמעותי מאוד בשיעורי הנשירה, החל משנת 1985 ועד השנים האחרונות, כאשר לפני קצת למעלה מ-15 שנה כמעט 40% מבני הנוער לא היו בבית-ספר, והיום אנחנו מדברים על היקף של כ-20%. זה עדיין שיעור גבוה מאוד, כאשר אחד מתוך חמישה ילדים בגיל הזה אינם לומדים. שיעורים אלה עולים עם הגיל, ועד גיל 17 השיעור מגיע ל-30%, כלומר כמעט שליש מהנערים והנערות הערבים אינם מסיימים בית-ספר.

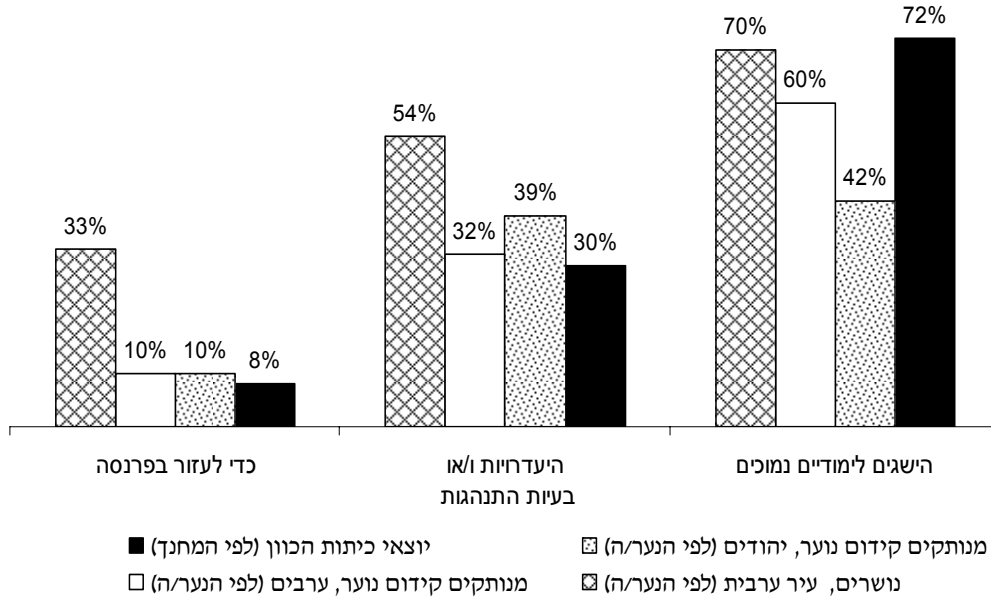
למרות שבני הנוער הערבים מהווים רק רבע מכלל בני הנוער בישראל, הרי, בפועל, בגלל אחוזי הנשירה הגבוהים בקרבם, רוב הנערים והנערות הנושרים היום הם ערבים.

היום, שיעורי הנשירה גבוהים הרבה יותר אצל הבנים מאשר בקרב הבנות.

שאלה מרכזית בכל דיון בנשירה היא מדוע זה קורה? עד לפני כ-15 שנים, חיפשו את התשובה אצל בני הנוער: מה יש באישיות שלהם, ברקע, בחוויית ההתפתחות שגרמו להם לנשור מבית-הספר? רק בשנים האחרונות מתגברת המודעות כי תהליך הנשירה מבית-הספר מושפע מגורמים הקשורים גם לתלמיד, אך גם לבית-הספר.

בתרשים מושווים נתונים מתוך ארבעה מחקרים על הסיבות שבגללן בני נוער עזבו את בית-הספר. שני מחקרים נערכו בקרב האוכלוסייה הערבית ושניים בקרב האוכלוסייה היהודית. בעמודה הראשונה מימין מובאים נתונים ממחקר שנעשה על נושרים מכיתות הכוון בבאר שבע. בעמודה השנייה והשלישית מימין מוצגים נתונים על בני הנוער שנשרו מבית-הספר, מתוך סקר ארצי של מטופלי היחידות לקידום נוער של משרד החינוך. בעמודה הרביעית מימין מובא מידע על בני הנוער הנושרים בנצרת. מידע זה נאסף במסגרת הפרויקט לאיתור צרכים בנצרת, שכלל סקר של הנושרים שהיו במגע עם השירותים שם.

תרשים 1: הסיבות לעזיבת בית-הספר, לפי דיווח המחנך ולפי דיווח בני הנוער (באחוזים)

חלק מהמידע מתבסס על דיווח המחנכים וחלק על דיווח עצמי של בני הנוער. בשלוש עמודות התשובות הן של הילדים. רק בעמודה הראשונה מימין הדיווח הוא של המחנך ולא של הילדים. מהתשובות לשאלה למה הם עזבו את הלימודים, רואים שהסיבה העיקרית לעזיבת הלימודים, היא הישגים לימודיים נמוכים.

עוד עולה מהתרשים כי יש אחוזים משמעותיים מאוד של ילדים שאומרים שעזבו בגלל היעדרויות ו/או בגלל בעיות התנהגות, ובגלל קשיים בהסתגלות למערכת בית-הספר.

מהתרשים גם עולה שיש ילדים שאומרים שעזבו את בית-הספר בגלל שהיו צריכים להתפרנס. אולם, הם מעטים: שליש מהילדים בנצרת אמרו כך, ו-10% בלבד מהמטופלים הערבים של קידום נוער. הממצא הזה מעניין מאוד, ומפתיע לאור התפיסה הרווחת שרוב הילדים באוכלוסייה הערבית עוזבים את בית-הספר כי הם צריכים לעבוד מסיבות כלכליות. מהנתונים שלנו עולה שלמרות שיש ילדים שפונים לעבודה בשכר, לאחר שהם עזבו את בית-הספר, זו לא הסיבה שהם עזבו את בית-

ספר. ממצא שמחזיר אותנו לדברי הפתיחה של יו"ר המושב: מה קורה במערכת הבית-ספרית שגורם לכך שהילדים עוזבים.

מכלל ממצאי המחקר אנחנו לומדים שעל-פי-רוב, הילדים עוזבים את בית-הספר בגלל הידרדרות ביחסים בין בני נוער המתקשים להסתגל למסגרת בית-הספר, לבין מערכת בית-הספר. במקרה כזה, תגובות צוות בית-הספר על קשיי הילדים לעמוד בדרישות דוחפות את הילדים החוצה. הידרדרות זו נמשכת במשך שנים רבות, לפעמים מתחילת הלימודים בבית-הספר היסודי. לנושרים יש פערים לימודיים גבוהים, וחלק מהם גם אינם יודעים לקרוא ולכתוב כפי שמשתתפים בקהל כבר הזכירו. פערים אלה מצביעים על כך שהפסיקו ללמוד כבר במהלך הלימודים בבית-הספר היסודי.

אנחנו יודעים שבני הנוער הנושרים מתאפיינים בהתנהגויות סיכון רבות: יש יותר מעורבות בפלילים, יותר אלימות, יותר שימוש באלכוהול ויותר שימוש בסמים בקרב הנושרים, מאשר בקרב תלמידי בתי-הספר הרגילים.

מהמחקרים גם למדנו כי אחת הבעיות המרכזיות של בני הנוער הנושרים הערבים היא בדידות. רבים מהם עובדים, אבל מקום העבודה אינו דומה לבית-ספר שבו אפשר לפגוש יומיום חברים, ולבלות ביחד. אנחנו יודעים שרק מיעוט מהנושרים משתתפים בפעילויות במסגרות של חינוך בלתי פורמלי או בפעילויות פנאי, ויש להם צורך אמיתי לקשר נוסף עם בני גילם. הבעיה הזאת חריפה במיוחד אצל הבנות - מעטות מבין הבנות הנושרות פונות לשוק העבודה. הן נשארות בבית ולפעמים אין להן שום מגע או השתייכות למסגרת כלשהי מחוץ למשפחה.

כששאלנו את הנושרים אילו בעיות היו להם כאשר למדו, הילדים דיברו הרבה על בעיות במשפחה. בנוסף, היבטים שונים של רמה חברתית-כלכלית נמוכה, כמו השכלה נמוכה של ההורים, היעדר פרנסה ועוני, מקשים על אפשרות המשפחה לתמוך בילד הלומד.

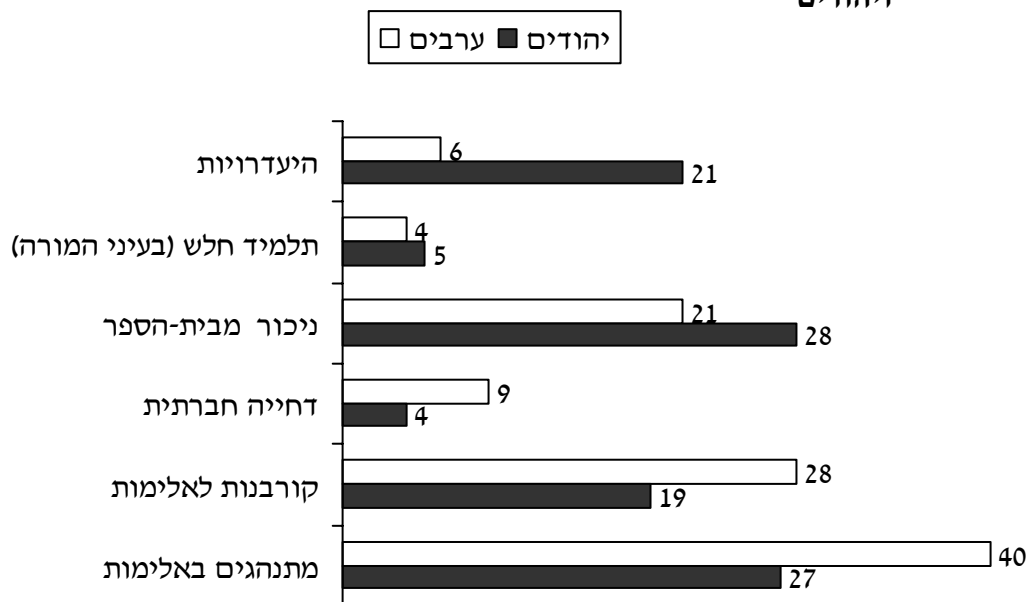
באופן כללי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה הערבית בישראל נמוכה מזו של האוכלוסייה היהודית, וזה אחד הגורמים שיכולים להסביר, בחלקו, את הפערים הגדולים שראינו בשיעורי הנשירה בין שתי האוכלוסיות.

הנשירה הסמויה

להלן נתאר ממצאים על נשירה סמויה בתוך בתי-הספר. התפיסה היום של הנשירה הסמויה היא, כפי שאילנה אמרה, שזה רק קצה הקרחון. כאמור, יש ילדים שממש נדחפים החוצה, יש ילדים אחרים שנשארים בבית-הספר, אבל בעצם אינם לומדים. התבקשו לנסות לאמוד גם את התופעה הזאת. השתמשנו בנתונים ממחקר בין-לאומי (HBSC) שנעשה במכון ברוקדייל, בשיתוף עם אוניברסיטת בר אילן, על-ידי שרית אלנבוגן, ח'אלד אבו-עסבה ויוסי הראל. בסקר השתתפו 8,000 ילדים, מתוכם מעל 3,000 ילדים ערבים, בכיתות ו' עד י'.

התפיסה הייתה שהנשירה הסמויה היא בעצם תופעה רב-גונית שמתבטאת בהתנהגויות שונות בבית-הספר. מדדנו את התופעה לפי הדיווח העצמי של הילדים באמצעות מספר מדדים שהיו נגישים לנו ממאגר הנתונים של סקר ה-HBSC: היעדרויות מרובות; דיווח של הילד שהוא תלמיד חלש בעיני המורה; ניכור מבית-הספר (דיווח הילדים שהם מרגישים לא שייכים, שהם לא אוהבים את בית-הספר, שהמורה לא מתעניין בהם, שהם תופסים את החוקים כלא הוגנים וכד'); דחייה חברתית (הילדים אומרים שהם נשארים לבד לפחות פעם בשבוע ואין אף אחד אחר שרוצה להיות איתם); קורבנות לאלימות (ילדים סיפרו שהם היו מספר פעמים קורבנות לאלימות במשך השנה); או שהם עצמם התנהגו בצורה אלימה מספר פעמים, או השתתפו בקטטה, או נשאו נשק. (תרשים 2).

תרשים 2: שכיחות ביטויים נבחרים של נשירה סמויה בקרב תלמידים ערבים ויהודים

תפיסתנו הייתה שכל אחת מההתנהגויות הללו יכולה להצביע על נשירה סמויה, אך לאו-דווקא. ייתכן שילד ייעדר מבית-הספר אבל הוא מצליח ללמוד. ייתכן שיש ילד שמרגיש דחוי חברתית, ועדיין הוא מחובר ללמידה. המכלול הוא שחשוב. אם נראה שרבים מהדברים האלה קורים אצל ילד, זה מדליק נורת אזהרה, שהילד אינו משתלב כמו שצריך בחיי בית-הספר, שהוא אינו לומד כמו שצריך, ואז קיימת סבירות גבוהה כי התלמיד אכן נמצא ברמה זו או אחרת של ניתוק או נשירה סמויה.

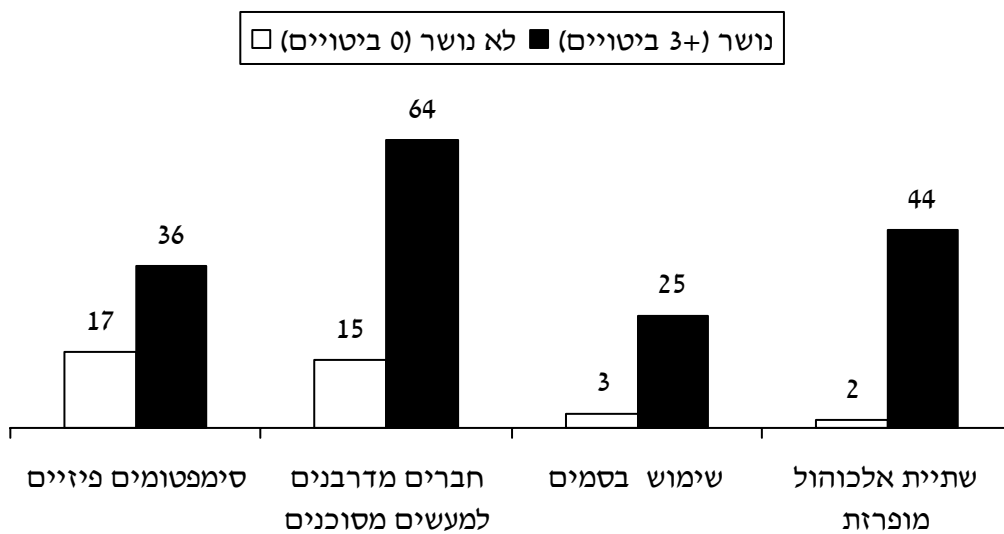
כאשר משווים את הנתונים של האוכלוסייה הערבית לאלה של האוכלוסייה היהודית, רואים שיש שוני. הילדים הערבים מדברים פחות על היעדרויות (6% לעומת 21% בקרב הילדים היהודים), הם גם מדברים פחות על ניכור מבית-הספר. לעומת זאת הם מדברים הרבה יותר על ההיבטים של הנשירה הסמויה בתחום החברתי של דחייה חברתית, קורבנות ואלימות. כמו בנשירה הגלויה, גם בנשירה הסמויה שיעורי הבנים גבוהים בהרבה משיעורי הבנות. לכן בנינו מדד מסכם, הסופר כמה מהדברים האלה מדווחים על-ידי כל ילד. מהנתונים עולה ש-41% מהתלמידים הערבים בישראל לא הצביעו על אף אחד מההיבטים האלה של נשירה סמויה, כלומר הם לא נעדרו מבית-הספר, לא דיווחו על ניכור, לא דיברו על אלימות, וכן הלאה. לעומת זאת, 11% מהילדים דיברו על שלושה ויותר מההיבטים האלה ועוד 21% מהילדים הצביעו על שני היבטים.

למרות ההבדלים באחוזי הילדים הערבים והיהודים שהצביעו על הביטויים השונים של הנשירה הסמויה, מעניין שבסך-הכל, אחוז הילדים שהם נושרים סמויים דומה בין היהודים והערבים. עם זאת, יש לקחת בחשבון שהנשירה הגלויה גבוהה הרבה יותר אצל בני הנוער הערבים, כך שהבעיה של הנשירה בכללותה היא הרבה יותר חמורה במגזר הערבי.

מהממצאים עולה כי יש קשר ברור מאוד בין הנשירה הסמויה למצבי סיכון ומצוקה אחרים. בחנו באיזו מידה מצבי סיכון שונים מאפיינים את הנושרים הסמויים, לעומת אלה שלא סיפרו על אף היבט של נשירה סמויה. מתרשים 3 עולה כי 44% מהתלמידים הערבים שהם נושרים סמויים, לעומת 2% בקרב הילדים שאינם נושרים סמויים, דיווחו גם על שתיית אלכוהול מופרזת. באופן דומה מצאנו שיעורים גבוהים אצל הנושרים הסמויים לגבי השימוש בסמים (25% לעומת 3%), ודווח כי עוסקים בהתנהגות מסוכנת בעידוד החברים (64% לעומת

15%). גם ביטויים למצוקה נפשית כמו, למשל סימפטומים פיזיים,¹ נפוצים בקרב הנושרים הסמויים: אנחנו רואים ששליש (36%) מהנושרים הסמויים דיווחו על כך, לעומת 17% בלבד ממי שאינם נושרים סמויים. אף שהנתונים דומים אצל היהודים, הנתונים המוצגים כאן מתייחסים לבני הנוער הערבים בלבד.

תרשים 3: שכיחות ביטויים נבחרים של סיכון ומצוקה בקרב בני נוער ערבים: נושרים סמויים בהשוואה למי שאינם סמויים

ממצאים אלה משמעותיים מאוד מבחינת מדיניות טיפול ושירותים. המשמעות היא שאם קודם חשבו שהבעיות הקשות הן בעיקר אצל הנושרים הגלויים שנמצאים מחוץ לבית-הספר, עכשיו קיבלנו עדות אמפירית כי בעיות קשות נפוצות גם אצל רבים מהילדים שלומדים בבתי-הספר. לפיכך, צריכים לסייע ולתת שירות לנשירי הקבוצות. הצרכים של הנושרים הגלויים והנושרים הסמויים הם דומים, וצריך לראות את הצרכים שלהם על רצף. אפשר, אולי, אף לומר שזו אוכלוסייה אחת: בעוד שאצל חלק מבני הנוער, הבעיות כל-כך חריפות שהם נדחפים החוצה מבית-הספר, אחרים נשארים בתוך המערכת. הטיפול בנשירה הסמויה הוא חשוב כי הילדים האלה נמצאים במצוקה, הם מפגינים התנהגויות סיכון, והם אינם מפקים תועלת מהלימודים.

¹ דיווח על כאבי בטן או כאבי ראש כמעט כל יום.

לסיכום: למרות המגמה של צמצום ניכר בשיעורי הנשירה הגלויה, תופעת הנשירה בכללותה עדיין נפוצה בקרב בני הנוער. בקרב האוכלוסייה היהודית הנשירה הגלויה הצטמצמה מאוד כך שהיום מתמודדים בעיקר עם הנשירה הסמויה. בקרב בני הנוער הערבים המצב שונה, כי בקרבם הן הנשירה הגלויה והן הנשירה הסמויה הן בהיקפים גדולים. ממצא נוסף הוא שהתמודדות עם בעיית הנשירה הסמויה היא חשובה כדי לתת מענים ולשפר את מצבם של בני נוער רבים בישראל שמצבם מדאיג מאוד. בנוסף, התייחסות לנשירה סמויה תוכל למנוע הידרדרות לבעיות שיביאו לנשירה גלויה.

המלצות לכיווני פעולה

בעקבות דוח המחקר, הוקמה ועדת כנסת מיוחדת בראשות חברת הכנסת לשעבר תמר גוז'נסקי. הוועדה היתה בחסות ארבע ועדות כנסת: ועדת החינוך, הוועדה לקידום מעמד הילד, הוועדה לקליטת עלייה וועדת העבודה והרווחה. הוועדה עבדה כשנה, והגיעה בסופו של דבר למסקנות. להלן, בקצרה, חלק מההמלצות המרכזיות. תחילה אביא את ההמלצות שמתייחסות לכלל המערכת, כלומר לתלמידים יהודים וערבים כאחד. לאחר מכן אעבור להמלצות המיוחדות שגובשו בוועדה לגבי מערכת החינוך הערבית.

הנשירה, הן הגלויה והן הסמויה, היא מצב של ניתוק. לפיכך המערכת צריכה לפעול כדי לחבר את הנושרים הסמויים שמגיעים לבית-הספר אך אינם מחוברים לעשייה בו. הנושרים הגלויים נמצאים במצבי ניתוק חמורים עוד יותר כי הם בדרך כלל אינם מחוברים למסגרת כלשהי. לפיכך, המלצה מרכזית שגובשה על-ידי הוועדה היא לדאוג לכך שתהיה כתובת לכל נער ונערה בין אם הם לומדים בבית-הספר, ובין אם הם מנותקים מכל מסגרת. הכוונה לדמות מקצועית שתיקח אחריות למה שקורה אצל הילד, שתדע איפה הוא, שתדאג שלא ייפול בין הכיסאות. איש המקצוע ישמש מעין מנהל טיפול ויוכל לגייס את העזרה הנדרשת מבית-הספר ומשירותי הקהילה האחרים. בראיונות עם בני נוער שיצאו ממצבים קשים שומעים שוב ושוב את המילים "הוא לא ויתר עלי". חשוב שלגבי כל אחד מבני הנוער יהיה מישהו שלא יוותר עליו. כאשר בני הנוער נמצאים במצב של ניתוק ממסגרות לימוד, "מנהל הטיפול" יהיה איש צוות מאחד משירותי הטיפול הקהילתיים. על הרשות המקומית מוטלת האחריות לקביעת מנהל טיפול קהילתי בעבור כל אחד מבני הנוער המנותקים. לגבי הנושרים הסמויים, שעדיין רשומים בבית-הספר, "הכתובת" הזמינה יהיה מחנך הכיתה. המחנך חייב לדעת מה קורה עם כל אחד מתלמידיו בכיתה, ולדאוג ליצירת קשרים חיוביים ומשמעותיים איתם.

ראינו כי גם לנושרים הגלויים וגם לנושרים הסמויים יש צרכים חשובים בתחומים רבים: בתחום הנפשי, בתחום החברתי, בתחום היחסים עם המשפחה, ועוד. יש צורך בחיזוק מערך השירותים הקהילתי כדי שיוכלו לתת מענים למכלול הצרכים האלה. המלצה זו משמעותית במיוחד לגבי האוכלוסייה הערבית, כי, היקף השירותים נופל בהרבה מהצרכים.

על פי תפיסת הוועדה, הנשירה היא בעיקר תוצאה של תהליכים לקויים בבית-הספר, לפעמים במשך שנים רבות, אשר הביאו לניתוק. הנשירה היא בעצם צד שני של הלמידה: במקום שאין בו למידה, יש תהליך של התנתקות ונשירה. על כן, המלצות רבות של הוועדה מתייחסות לדרכים שבהן ניתן יהיה להגביר את הלמידה בתוך בתי-הספר. המלצות אלו כוללות: איתור ילדים עם קשיי הסתגלות כבר בכיתה א' בעזרת סטנדרטים לרמת למידה מספקת, וביחס להיבטים שונים של השתלבות בבית-הספר, כמו תחושות שייכות ופעילות חברתית; תגבור לימודי כנדרש במידה שמתגלים קשיים, ועם שימת דגש על רכישת מיומנויות בסיסיות באוריינות; ופיתוח עבודת צוות ובניית תכניות עבודה בית-ספריות.

הוועדה גורסת כי על בית-הספר מוטלת האחריות לפעול כדי שילדים יממשו את יכולתם בלימודים, וכדי שלא ינשרו. לשם כך אפשר להפעיל מסלולים שונים כדי להעלות את הרלוונטיות של הלימודים לילדים. עם זאת, יש קבוצה קטנה של ילדים שמאמצים אלה לא יסייעו להם, והם עדיין יישארו ללא למידה נאותה. לפיכך, הוועדה נקטה בעמדה שצריכה להיות מערכת של בתי-ספר אלטרנטיביים שיכולים לתת מענים משמעותיים לאותם ילדים שאינם מפיקים תועלת מבית-הספר התיכון הרגיל. מדובר במערכת בתי-הספר הטכנולוגיים, במפתנים, במרכזי נוער. בתי-הספר האלה צריכים להצליח לקדם ילדים שבתי-הספר הרגילים לא הצליחו לקדםם. לפיכך הם צריכים להיות מערכת איכותית שתיתן חינוך ברמה גבוהה. לשם כך דרוש כוח אדם מיומן מאוד. היקף הלימודים ורמתם צריכים לאפשר הישגים לימודיים משמעותיים, גבוהים ככל האפשר. אם הלימודים מכוונים לרכישת מקצוע צריך להבטיח שמקצוע זה הוא באמת רלוונטי ומשמעותי בשוק העבודה של היום.

כוח האדם במערכת החינוך לא יודע כיצד להתמודד ביעילות עם בעיות הילדים הנושרים, הן הסמויים והן אלה שעומדים לצאת החוצה. לפיכך, עולה צורך בהכשרת כוח האדם הפועל במערכת החינוך ובשירותים לבני הנוער בכל הרמות - ברמה של המחנכים, אנשי הטיפול, המנהלים - כדי שיוכלו לעבוד באופן יעיל יותר עם בני הנוער הנושרים.

במשך השנים, הקצאת המשאבים לחינוך הערבי הייתה בהיקף קטן יותר מההקצאה לחינוך היהודי, וזאת למרות הצרכים הרבים במיוחד הנגזרים מהפרופיל החברתי-כלכלי הנמוך יותר של האוכלוסייה הערבית. על אף מאמצים לשנות מצב זה, עדיין לא מתבצעת הקצאת משאבים מספקת למסגרות החינוך או לשירותים באוכלוסייה הערבית, שתהלוך את הרמה הגבוהה היחסית של הצרכים בקרב אוכלוסייה זו. כיום, תקצוב בתי-הספר נעשה לפי מספר הכיתות בחינוך היסודי, ולפי מספר התלמידים בחינוך העל-יסודי, אך מבלי לקחת בחשבון את רמת הצרכים של הילדים השונים. יש הסכמה רחבה מאוד, שצריכה להיות הקצאה של משאבי החינוך על פי הצרכים. על פי הוועדה, הקצאה דיפרנציאלית תאפשר הפניית משאבים מרובים יותר לבתי-ספר ורשויות מקומיות, המשרתים אוכלוסיות שבהן הנשירה רווחת יותר, ובכך תעלה באופן משמעותי את יכולתם להתמודד באופן יעיל עם הבעיות. המלצה זאת נועדה לשפר מאוד את החינוך הערבי, כי הצרכים שם גבוהים.²

בגלל הרמה הגבוהה במיוחד של הנשירה הגלויה בקרב בני הנוער הערבים, הקדישה הוועדה תשומת-לב מיוחדת ללמידת הבעיות בקרב בני הנוער הערבים, ולגיבוש המלצות מיוחדות להתמודדות עם הנשירה בקרב אוכלוסייה זו. הנושא של הקצאת משאבים נתפס כמרכזי בכל דיון על שיפור מערכת החינוך והשירותים הערביים. מעבר להמלצה להשוות את רמת התשתיות והתשומות לרמה בחינוך היהודי, המליצה הוועדה גם על הרחבת רבים מהמרכיבים של המערכת אשר נראים כחלקיים או חסרים במיוחד. הוועדה המליצה להרחיב בחינוך הערבי את מגוון המסלולים בבתי-הספר, את מערך המסגרות החלופיות, את השירותים הקהילתיים המטפלים בבני נוער מנותקים, וכן את שירותי טיפול ותמיכה בבתי-ספר, כלומר, מערך היועצים והפסיכולוגים, ואבחון ליקויי למידה. הנושא של תגבור לימודי כלומר, תשומות לימודיות ותכניות נוספות, קיבל התייחסות מפורשת וממוקדת על-ידי הוועדה. קיים מחסור בכוח אדם מיומן והוועדה המליצה על הרחבת מערך ההכשרה של אנשי מקצוע שיוכלו לאייש את השירותים הטיפוליים לבני הנוער הערבי ועל הרחבת ההכשרה למנהלי בתי-הספר.

בערבית יש פיצול בין השפה המדוברת לשפה הכתובה שיוצר אתגרים מיוחדים ויש צורך לפתח שיטות הוראה יעילות ללימוד אוריינות בערבית. יש צורך להכין חומרי לימוד איכותיים בערבית הנדרשים הן במקצועות כלליים, והן בתחומים הייחודיים

² הערת העורכת: מאז הכנס, בספטמבר 2003, הונהגה שיטת תקצוב דיפרנציאלית בחינוך היסודי (על פי דוח שושני) אשר מקצה משאבים לבתי-הספר על פי מספר התלמידים ומאפייניהם (בעיקר הרמה החברתית-כלכלית של המשפחה).

למערכת החינוך הערבית, בין היתר כדי לסייע בהתמודדות התלמידים עם סוגיות של זהות לאומית וחברתית.

לבסוף, אין היום ייצוג מספיק של אנשי מקצוע ערבים בדרגים הבכירים של מערכת החינוך והשירותים לבני הנוער, והוועדה המליצה למשרדים לפעול למען שילוב רב יותר ברמות המטה ובדרגים של קביעת מדיניות.

בהרצאה היום שיתפתי אתכם במה שלמדנו על הנשירה הגלויה והסמויה בקרב האוכלוסייה הערבית. כפי שראיתם, המידע הזין דיון משמעותי בכנסת בו השתתפו בכירים ממשרדי הממשלה, מהרשויות המקומיות, מארגונים וולונטריים ומהאקדמיה. גובשו המלצות בתחומים רבים: לגבי הצורך להעמיד "כתובת" בעבור כל ילד נושר או בסכנת נשירה, לגבי הצורך לחזק את מכלול שירותי הקהילה כדי להעמיד מענים משמעותיים לילדים, לגבי הצורך להעמיד מגוון מסגרות שיוכלו לאפשר לכל אחד למידה משמעותית על פי צרכיו, לגבי הקצאה שוויונית ואפקטיבית יותר של השירותים לאוכלוסיות שונות, ולגבי דרכים להתמודדות עם הבעיות הייחודיות של מערכת החינוך הערבית.

נושא הנשירה באוכלוסייה הערבית עלה לסדר היום הציבורי. אנחנו מקווים שממצאי המחקר ועבודת הכנסת יהוו בסיס לפיתוח מדיניות ושירותים שיאפשרו התמודדות טובה יותר עם צורכי בני הנוער הנושרים.

**בני הנוער בתמרה:
איתור צרכים בקרב תלמידים
ונושרים ואסטרטגיות לתכנון מוניציפלי
ד"ר מוסא אבו רומי, יאסר עווד וערין עומרי**

ד"ר מוסא אבו רומי: תמרה היא עיר בת 25 אלף תושבים, כאשר 75% מכלל האוכלוסייה מתחת לגיל 35, ו-50% מתחת לגיל 20. הרמה החברתית-כלכלית בתמרה נמוכה מאוד לפי הלמ"ס. חמישים אחוזים מכלל המשפחות בעיר מתחת לקו העוני, ו-56% מכלל הילדים בעיר מתחת לקו העוני. מבחינת האבטלה תמרה נמצאת במקום השני בארץ בתחתית הטבלה.

במערכת החינוך היישובית יש 8,000 תלמידים. מתחילת הדרך הבנו שהמשאב היחידי שלנו בתמרה הוא האדם. לכן הראייה והחזון היו להשקיע באדם, ולשים את האדם במרכז, ולבנות את האדם בתמרה. החזון הוא גם לראות בתמרה עיר מודרנית איכותית, שמטפחת את תושביה, שתהווה מרכז אורבני ואזרחי באזור הצפון.

מתוך החזון הזה נגזרו שלושה יעדים. היעד הראשון הוא חיזוק החינוך הפורמלי והבלתי פורמלי בכל שכבות הגיל, כולל קידום ההשכלה הגבוהה, פעילות קהילתית והעצמת תרבות הפנאי. היעד השני, הוא תכנון פיזי ותשתיות המותאם לחזון ולצורכי התושבים בעיר. היעד השלישי הוא פיתוח כלכלי, יזמות ויצירת מקומות עבודה חדשים בתוך היישוב. התחלנו מנתוני הבסיס הבאים: 35% מהתלמידים ביישוב נושרים מהלימודים, שליש מהתלמידים אינם מסיימים כיתה י"ב, 20% משיגים בגרות, כ-11% הם סטודנטים באוניברסיטאות.

יאסר עווד: בהתאם ליעדים שהוצגו על-ידי ראש העיר, חברו יחד מחלקת החינוך, והיחידה לתכנון אסטרטגי שפועלת בעירייה זו השנה השלישית, ליצירת תשתית מידע ראשונית כלשהי כדי להתחיל ב"ירייה ראשונה", ולהגיע להבנה יותר מעמיקה,

יותר נכונה, בכל מה שקשור לצרכי בני הנוער והצעירים בתוך העיר. לפיכך, פנינו אל מכון ברוקדייל, כדי לבצע סקר איתור צרכים בקרב בני הנוער והצעירים בעיר כתשתית ראשונית למניעה ולטיפול בתופעות לא רצויות ולחיזוק תופעות רצויות באוכלוסייה זו.

הרציונל של הפרויקט: אחוז הצעירים בעיר גבוה. עם ההתפתחות של המערך החינוכי והחברתי בעיר, ראינו שיש תופעות לוואי שונות (בעיות התנהגות, ונדליזם, אלימות, סמים ועוד) שהופיעו יחד עם המודרניזציה. כל היישובים, הן במגזר הערבי והן במגזר היהודי, סובלים מהן. רצינו להבין את התופעות האלה לעומק רב יותר כדי למצוא את הפתרונות ההולמים. הנתונים הזמינים לגבי מערך הצעירים והבעיות שלהם, לגבי המסגרות המתאימות ולגבי הטיפולים או דרכי המניעה של כל מיני תופעות לוואי שליליות - דלים מאוד ומקשים על תכנון מתאים לטווח הקצר והארוך. בתמרה חסרות מסגרות מתאימות לבני נוער ולצעירים. הצוות המקצועי במערכת החינוך הפורמלית מתקשה להתמודד עם בעיות ההתנהגות של בני הנוער.

חשבנו שפרויקט מסוג זה יכול לתת לנו תמונה לגבי המענים והמסגרות שיכולים להיות הולמים יותר לאותם צעירים. יש כמובן תופעות רבות במסגרות הפורמליות, שהטיפול בהן היה חלקי או שלא היה בכלל טיפול מתאים. אפילו אם היה טיפול בצורה נקודתית בהזדמנויות שונות, לא הייתה תכנית כללית, מערכתית, כוללת. הצוות המקצועי בבתי-הספר פוגש נערות רבות ולא יודע איך להתמודד איתן.

כדי לבצע את הפרויקט הוקם צוות מקצועי רחב בתוך העירייה, כולל ראש העיר, צוות מחלקת החינוך, היחידה לתכנון אסטרטגי שאני עומד בראשה, ויחד עם מכון ברוקדייל. הפרויקט כשלעצמו הציב את בעיית הצעירים בסדר עדיפות גבוה. זאת אומרת, הייתה בכך אמירה: "אנחנו נטפל בבעיה הזאת".

עד עכשיו המידע בידינו היה דל מאוד. בעזרת הפרויקט אנחנו מעוניינים לקבל מידע חשוב הנחוץ למקבלי החלטות, להורים ולצוות המקצועי במערכת החינוך והרווחה בעיר. מידע זה מתייחס לסיבות הנשירה, סמויה וגלויה כאחד, לאקלים החינוכי בתוך בית-הספר כולל הישגים בבית-הספר, לאקלים בתוך השכונה ובתוך העיר. חשבנו שהפרויקט יהווה תשתית לראייה מערכתית נכונה יותר, לבנייה מערכתית נכונה יותר, ולבניית מנגנון משותף לכל הגורמים שמטפלים בבני הנוער, הן בתכניות טיפול, הן בתכנית מניעה, והן מקבלי החלטות וקובעי מדיניות בתוך העיר. לבסוף, הכוונה שלנו והציפיות שלנו הן שתהיה לנו תכנית אסטרטגית מודולרית שבהמשך נגזור ממנה תכניות ליישום בטווח הקצר והארוך.

ד"ר מוסא אבו רומי: בתמרה לא חיכינו לתוצאות הסקר, למרות שהתוצאות היו חשובות לנו מאוד על מנת לבנות את הראייה שלנו ואת דרך הטיפול שננקוט בה בתוך היישוב. קיבלנו החלטה בדרג הפוליטי והמקצועי ביישוב, שאנחנו לא ממשיכים בשיטת הטיפול הקיימת בתוך היישוב. הבנו שמשאבים וכוח אדם ומודעות ציבורית יביאו תוצאות בסופו של דבר, והתחלנו דווקא במערכת החינוך. פתחנו גני ילדים לגילאי שלוש וארבע ומרכזי למידה בבתי-הספר היסודיים. טיפלנו במעברים בין בית-הספר היסודי לחטיבות הביניים, ובין החטיבות לבית-הספר התיכון, על מנת להפחית את הנשירה. פתחנו כיתות "אומץ", "מיצוי ומצוינות" במתמטיקה בחטיבות הביניים, פרויקט "הזדמנות ראשונה" בבית-ספר תיכון, תכניות של "תכנית החומש", השתלמות של ברנקו וייס. כמו-כן, נתנו מלגות לתלמידים מצטיינים בבגרות במקצועות שבחרנו, וסטודנטים שלומדים במקצועות שיש בהם מחסור בעיר מקבלים תמיכה מהעירייה. גם פתחנו פרויקט פר"ח בתוך היישוב, פתחנו מועדוניות משפחתיות, ועזרה למשפחות נזקקות.

הורחבה הפעילות הקהילתית במתנ"ס, במיוחד לצעירים. פרויקט המד"צים הוכפל במאות אחוזים והושקע בו רבות, השקענו בפיתוח הקשר בין העירייה לוועדי הורים ובין ועדי הורים למערך החינוכי המקצועי בתוך בתי-הספר. הוקמה מועצת בני נוער וצעירים בעיר.

כל אלה והשילוב ביניהם הביאו לשינוי במערך החינוכי בתוך היישוב. היום אנחנו עומדים על 3% נשירה מבתי-הספר, אם נדבר על נשירה גלויה של תלמידים שעזבו את בתי-הספר. שישה אחוזים נוספים לומדים במסגרות אחרות, לא בבתי-הספר התיכוניים הרגילים. אחוז הזכאים לתעודת בגרות מתוך תלמידי כיתות י"ב עלה מ-20% ל-56%, תוך ארבע שנים.

אחוז הסטודנטים עלה מ-0.9% ל-1.9%. במוסדות להשכלה גבוהה יש 520 סטודנטים בני תמרה.

בנוסף, אחוז הפשיעה בתמרה ירד ממה שהיה בשנת 1998 ב-80% עד 2002. בנוסף לכך, גם תופעת הסמים נעצרה, אין לנו נרקומן חדש ביישוב, וזה חשוב מאוד.

האתגר שאנחנו רואים היום הוא איך לשמר את ההצלחה הזאת, ולהמשיך בה, ואיך לתת פתרונות לסטודנטים שיחזרו בשנים הקרובות לתמרה.

המחקר תרם רבות, ובמיוחד למאבק בתופעת האלימות, בתופעת הסמים בתוך היישוב, וגם לנושא של הטיפול העתידי בנושא הנשירה מבתי-הספר - במיוחד איך לטפל בנשירה הסמויה ולא רק בנשירה הגלויה.

ערין עומרי: כפי שראש העיר הזכיר קודם, יש פרויקט משותף לעיריית תמרה ולמכון ברוקדייל כדי לבצע סקר צרכים של בני נוער, כבסיס לפיתוח שירותים למענם.

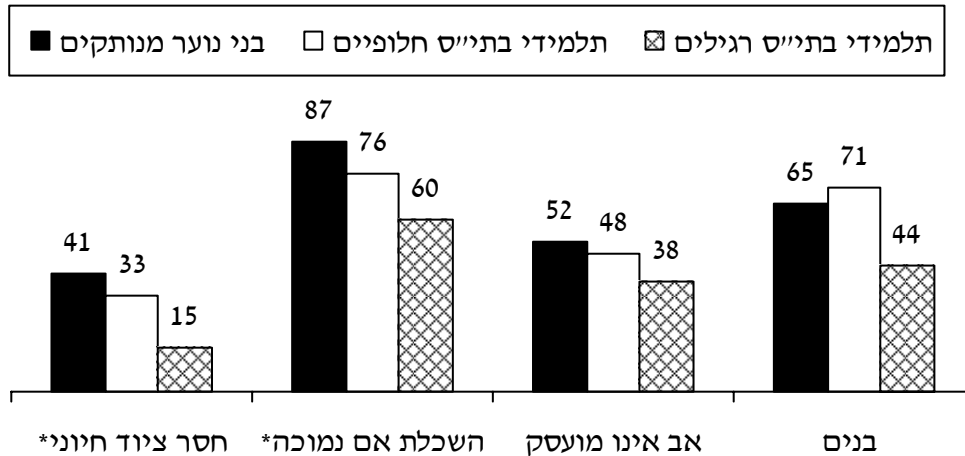
בסקר הצרכים נאסף מידע בפעם הראשונה על כלל בני הנוער בעיר, כולל תלמידים בבתי-הספר הרגילים, תלמידי בתי-הספר החלופיים ונושאים המנותקים מכל מסגרת לימודית. העובדה שהמחקר הזה עוסק בכל בני הנוער ביישוב, בניגוד למחקרים שעוסקים בדרך כלל רק באחת הקבוצות, הופכת אותו למיוחד מאוד. בשלב הראשון של המחקר נערך ריאיון של מנהלי שירותים ונוהלו קבוצות מיקוד עם מורים, תלמידים ומורים. בשלב השני נעשו סקרים בקרב בני הנוער, כשהכוונה הייתה לאתר את הצרכים של בני הנוער בעיר: תלמידים בבתי-ספר רגילים (N=398) ובבתי-ספר חלופיים (N=145). כן נעשה סקר בקרב בני נוער מנותקים (N=148). בשלב האחרון התקיימו ראיונות מובנים עם מנהלי השירותים לנוער (N=10) על השירותים שהם מספקים, ומה לדעתם צריך עוד לפתח, מה חסר לבני הנוער בעיר, כדי לתרום לקידומם.

הממצאים מהמחקר שלנו הראו שבזמן עריכת הסקר (שנת 2000) 68% מבני הנוער למדו בבתי-ספר רגילים, דהיינו בתי-ספר יסודיים, חטיבות ביניים ובתי-ספר תיכוניים. כ-19% מבני הנוער נשרו, כלומר לא נמצאו באף מסגרת, ו-13% היו בבתי-ספר חלופיים. בתי-ספר חלופיים הם בתי-ספר כמו עמ"ל, נעמ"ת, אורט, וכדומה, שקולטים בני נוער שנפלטו ממערכת החינוך הרגילה. יש לציין שבתי-ספר אלה קולטים בדרך כלל תלמידים עם הישגים לימודיים נמוכים שאינם מספיקים להביאם לסיום מוצלח של בית-ספר תיכון אם היו ממשיכים ללמוד בבית-ספר רגיל. הרמה הלימודית בבתי-הספר החלופיים נמוכה יחסית. עם זאת, הם מנסים לספק תמיכה ו"חממה" לתלמידים, בכוונה לענות על צורכיהם ולעזור להם לסיים את בית-הספר התיכון.

יש לציין שבזמן עריכת הסקר הייתה בתמרה מגמה להנשיר תלמידים מבתי הספר. מגמה זו כבר לא קיימת. שינוי זה מסביר את ההבדל העצום בין אחוז בני הנוער שלא למדו בבתי-הספר הרגילים בזמן עריכת הסקר לבין דיווח ראש העיר על אחוז התלמידים שאינם לומדים בבית-הספר היום.

בתרשים 1 מובאים ממצאים על המאפיינים של תלמידי בתי-הספר הרגילים, של תלמידי בתי-הספר החלופיים, ושל אוכלוסיית הנושרים.

תרשים 1: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של בני הנוער, גילאי 15-17 (באחוזים)

$P \leq 0.05$ *

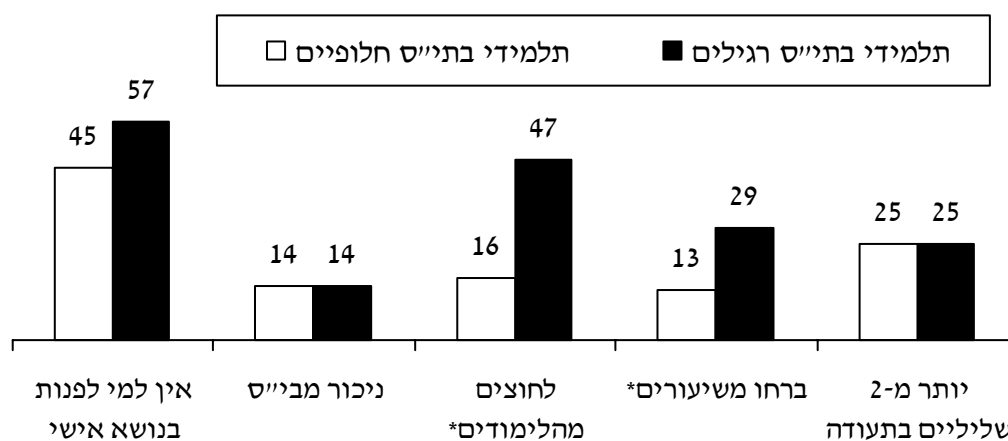
כשבדקנו את הרקע של תלמידי בתי-הספר החלופיים והנושרים מצאנו שיש בהם יותר בנים מבנות (פי שניים יותר בנים מבנות).

מצאנו כי באופן כללי, הרמה החברתית-הכלכלית של כלל משפחות בני הנוער בתמרה היא נמוכה. רואים את זה, למשל, באחוז הגבוה (42%) של האבות שאינם עובדים היום, אם בגלל אבטלה, או בגלל נכות, או בגלל שכבר יצאו לפנסיה.

בנוסף, הנתונים מלמדים כי הרמה החברתית-כלכלית של משפחותיהם של בני נוער שנושרים ממערכת החינוך הרגילה נמוכה יותר מזו של התלמידים שממשיכים ללמוד בבתי-הספר הרגילים. דוגמה לכך היא האחוז הגבוה יותר של אמהות שלמדו רק עד לרמה של חטיבת ביניים. כמו-כן, בקרב הנושרים יש אחוז גבוה הרבה יותר של בני נוער שבבתיהם חסר ציוד בסיסי, כגון מקרר, טלפון, טלוויזיה, מיטה נפרדת, דבר המעיד על מצוקה כלכלית קשה. הרמה החברתית-כלכלית נמוכה במיוחד גם בקרב בני נוער נושרים שהם מנותקים ללא מסגרת, וגם בקרב בני נוער שנשרו מהמערכת הרגילה ונקלטו בבתי-ספר חלופיים. בפיתוח שירותים חשוב לקחת בחשבון שמשפחותיהם של ילדים אלה יתקשו אף יותר מכלל המשפחות להעניק להם תמיכה כלכלית וכן סיוע בלימודים.

בתרשים 2 אנו רואים כי לתלמידים, הן בבתי-הספר הרגילים והן בבתי-הספר החלופיים, יש צרכים שונים בתחום הלימודי. כמחצית מתלמידי בתי-הספר הרגילים מדווחים כי הם לחוצים מהלימודים לעומת 16% בבתי-הספר החלופיים. יותר ממחצית התלמידים בבתי-הספר הרגילים, לעומת אחוזים נמוכים יותר מקרב תלמידי בתי-הספר החלופיים, חשו שאין למי לפנות בבעיות אישיות שאינן קשורות ללימודים. עם זאת, רבע מהתלמידים בבתי-הספר הרגילים ובבתי-הספר החלופיים, דיווחו על ציונים שליליים בתעודה האחרונה.

תרשים 2: צורכי התלמידים בתחום הלימודי, כיתות י'-י"ב (באחוזים)

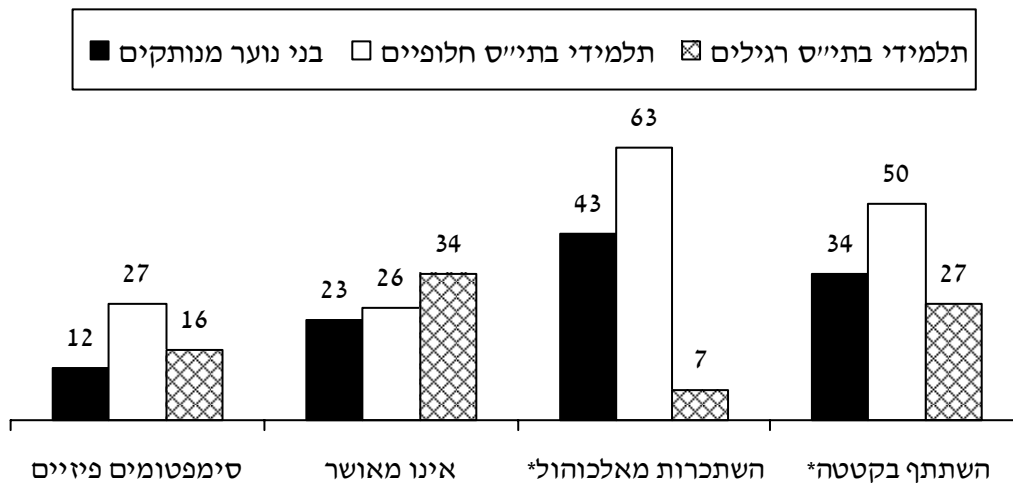
$P \leq 0.05$ *

יש לשים לב, שלמרות שבת-הספר החלופיים נותנים שירות לתלמידים שנשרו מהמערכת הרגילה, יש תחומים, כמו, למשל, הדיווח על כישלון לימודי או ניכור מבית-הספר, שבהם היקף הבעיה דומה לזו של כלל התלמידים בבתי-הספר הרגילים. יש היום מחלוקת על איכותן של המסגרות החינוכיות החלופיות בתמרה. ציינתי לעיל שבת-הספר החלופיים שואפים להעניק חוויה אחרת, חיובית יותר, לבני נוער שאינם יכולים להסתגל לדרישות בתי-הספר הרגילים. הממצאים המובאים כאן מראים שיעד זה מושג במידה רבה וכי יש להן יתרון משמעותי על המסגרות הרגילות בתחום של מתן תמיכה רגשית לתלמידים.

בתרשים 3 מובאים ממצאים על בני נוער בסיכון ובמצוקה. הממצאים מעידים על מצוקה רגשית ומצבי סיון בקרב בני הנוער בתמרה: הנטייה להתנהגויות סיכון מוחצנות, כגון מעורבות באלימות ושתיית אלכוהול עד כדי השתכרות, גבוהה בהרבה

בקרב בני הנוער שנשרו מבתי-הספר הרגילים. הדבר אינו מפתיע, כי אנחנו יודעים שלעתים התנהגויות בעייתיות כמו אלימות והתנהגויות סיכון אחרות הן דווקא הסיבה לעזיבת בית-הספר. מכאן, שיש צורך בפיתוח שירותים ייחודיים לבני הנוער המנותקים והנושרים, כדי לטפל בבעיות החריפות במיוחד של קבוצה זו. עם זאת, חשוב להפנות את תשומת לב מתכנני השירותים גם לבעיות רגשיות פחות בולטות לעין שמשפיעות על רווחת בני הנוער ועל הצורך בתמיכה. כך, למשל, כשליש מבני הנוער דיווחו שאינם מאושרים. כ-16% העידו על סימפטומים פיזיים תדירים, כגון כאב ראש או כאב בטן כמעט כל יום.

תרשים 3: סיכון ומצוקה בקרב גילאי 15-17 (באחוזים)

$P \leq 0.05$ *

בעיות אלו משותפות לכל קבוצות בני הנוער בתמרה, בין אם הם לומדים בבית-ספר רגיל או חלופי, ובין אם הם מנותקים. הממצאים תומכים בצורך להגביר את רגישותם של הפועלים בבתי-הספר הרגילים לבעיות אלה, ולהגביר את התמיכה הקיימת בעיר, כדי שניתן יהיה להגיש סיוע לכלל בני הנוער. מסקנה זו מתחזקת במיוחד על רקע הממצא שלבני נוער רבים הלומדים בבתי-הספר הרגילים אין למי לפנות לעזרה.

לסיכום, המחקר שאנחנו מבצעים בתמרה מצביע על מגוון רחב של בעיות של בני הנוער בתחומים שונים אשר מעמידים אתגרים משמעותיים בפני אנשי המקצוע והאחראים על מערכת השירותים בעיר. בהרצאה הקודמת מרים דיברה על נשירה סמויה וגלויה ברמה הארצית. בהרצאה זו אנחנו מציגים פרויקט לתכנון שירותים

לבני הנוער, ומודל לעבודה מעמיקה ברמה המקומית. נראה לנו, שהשילוב בין עבודה ברמה הארצית לעבודה ברמה המקומית יכול לתרום לקידום משמעותי של מערך הטיפול והשירותים לבני נוער.

פאנל

פרופ' מאג'ד אל חאג': קראתי את הדוח על הנשירה ואת ההמלצות. הנושא הוא נושא חשוב. מכון ברוקדייל והוועדה בראשות תמר גוז'נסקי ניסו לגבש המלצות. בדרך כלל דיברו עד כה על הנושא של נשירה כמו שמדברים על מזג אוויר - כולם מדברים עליו ואף אחד לא עושה משהו כדי לשנות אותו. לכן, טוב שיש המלצות כאלה.

כאמור, קראתי את הדוח בעיון וראיתי שיש בו כמה נקודות חשובות, כגון ההתייחסות לנשירה כתופעה ולא כמקרה בודד. כמו-כן, ראיתי שיש התייחסות לנושא הנשירה ונושא תהליך הלמידה כשני תהליכים שהם שני צדדים של אותו מטבע, וכן שהנושא הזה נקשר לנושא השוויון וכו'.

הבעיות שיש לי עם הדוח ועם ההמלצות הן: ראשית, הסטטיסטיקות. אני חושב שהסטטיסטיקות לגבי נשירה גלויה הן נכונות כי כאן יש הגדרה ברורה. אני חולק על ההגדרה של נשירה סמויה. אני חושב שאם היינו שואלים את השאלות בצורה אחרת היינו מקבלים אחוז הרבה יותר גבוה של נשירה סמויה. לדעתי, צריכים לשנות את ההגדרה של נשירה סמויה מהיסוד.

שנית, יש לי כמה בעיות עם הגישה "הפילנתרופית", שהיא גישה ידועה בסוציולוגיה החינוכית, המדברת על סיוע לתלמיד הנושר, ועם ההתייחסות לתלמיד הנושר כאל "בעיה" שצריכים לטפל בה על-ידי הרשויות המטפלות שהן ממוקמות בצד של ה"פתרון". לדעתי, זאת גישה מוטעית. במקומות רבים מאוד, ובמיוחד בקרב מיעוטים, היא לא הביאה לתוצאות רבות, כי צריכים להתייחס לשותפות של כלל הצדדים במערכת. במסגרת החינוך יש שלושה גורמים שבדרך כלל נמצאים בשוליים של התהליך החינוכי: התלמיד, המורה וההורים. אלה הם שלושת הגורמים החשובים ביותר, שבגלל שיטות הלימוד הקיימות, ובגלל סגירות המערכת, נמצאים בשוליים. לכן, ניתן לדבר על פרויקטים עד מחר בבוקר, אבל, כל עוד פרויקט אינו לוקח בחשבון שותפות בו-זמנית של שלושת הגורמים האלה הוא לא יגיע לשום תוצאה. עשיתי כמה מחקרים, וגם פרסמתי, על מעמד המורה הערבי. לא מדובר על כך שיש מורה חזק, שמטפל בילד החלש, המנותק, והמנוכר. יש אחוז שחיקה גבוה מאוד בקרב המורים. שיעור התסכול בקרב המורים גבוה מאוד, ואחוז הניכור גבוה מאוד. איך מורה מנוכר יכול לטפל בהפחתת הניכור של תלמיד מנוכר? זה בלתי אפשרי. לכן, כל עוד לא מדברים על תהליך שבו יש שותפות אמיתית בו-זמנית של

שלושת הגורמים, לא נוכל להביא לקידום ממשי של מערכת החינוך כולל טיפול בנשירה.

שלישית, אני חושב שאם רק מתייחסים לילד המנותק, יש חוליה חסרה לאורך כל ההמלצות. צריך להתייחס גם ל"בית-הספר המנותק", כי חלק גדול מבתי-הספר מנותקים מהתהליכים החינוכיים שקורים בעולם, מנותקים מהסביבה, מנותקים מההורים. כמו-כן, יש "מורה מנותק" ממה שקיים בבית-הספר. כך שיש לדבר גם על סביבה מנותקת ועל בית-ספר מנותק, ולא רק על תלמיד מנותק. כשהיה המבחן הגדול במתמטיקה בשנת 1992, דיברו על כישלון של 75% מהתלמידים הערבים. אמרתי אז, שכולם נכשלו חוץ מהתלמיד, כי אם היו בונים מערכת חינוך עם תכנים שמתאימים לכל הרמות, היו מגיעים לתוצאות הרבה יותר גבוהות. אלא מה, המורה לא יכול להתייחס לא לשכבה החלשה ולא לשכבה הגבוהה, ולכן בדרך כלל הוא מתייחס לשכבה הבינונית. בנוסף לכך, בדרך כלל בתי-הספר מלמדים (במקרה הטוב), אך לא מחנכים, וזה פוגע במוטיבציה של התלמידים.

יתרה מזו, בבתי-הספר הערבים בישראל חסרה התייחסות לכל הנושא של תכנים תרבותיים וזהות לאומית בה בעת שנושא זה תופס מקום יותר ויותר מרכזי בהקשר של חינוך קבוצות מיעוט בחברה רב-תרבותית. דוגמה טובה לכך ניתן למצוא במחקרים של Ugbo שכתב רבות על הבעיות בקרב המיעוט האפרו-אמריקאי. בהתייחסו לבעיית הנשירה הוא מדגיש שאין לדבר על drop outs (נושרים), אלא push outs (נדחפים החוצה), כאשר המערכת דוחפת את התלמידים החוצה. הסיבות המביאות לנשירה הן לא רק בגלל היעדר שירותים והיעדר משאבים וכו', אלא גם בגלל שהתכנים הקיימים נכפו מלמעלה. אלה הם תכנים שאינם מדברים לא לתרבות האישית, לא לתרבות הקהילתית ולא לזהות של התלמיד. לכן, אם לתלמיד אין חלק ביצירת התכנים האלה, אם אין לתלמיד שותפות במה שקורה, ואם אין לו אפשרות להביא את ההתנסות שלו לתוך בית-הספר, הרי התלמיד ירגיש שהוא מנוכר מהמערכת וזר לה. מצב כזה גם גורם להישגים ירודים של המיעוט וגם מוביל לנשירה מהמערכת.

המפתח, לדעתי, הוא שותפות חינוכית המבוססת על "אוריינות תרבותית", דהיינו הענקת ההזדמנות לתלמיד לבטא את תרבותו במסגרת השיעור ובבית-הספר. לצורך זה יש לשנות את מערך ההוראה והחינוך, ולהחליף אותם מהשיטה "הבנקאית" שקיימת היום, כשמתייחסים לתלמיד כאל בנק, מפקידים בו ידע ומושכים אותו בעת הבחינה, לשיטה המבוססת על יצירתיות וחשיבה ביקורתית. הפילוסוף החינוכי

הידוע פאולו פרי דיבר על השיטה הבנקאית שהיא מחלישה, כי היא מדברת אל הצד החלש של הילד. כל ההמלצות לגבי ההעשרה הן להוסיף עוד לימודים ועוד לימודים, שיטה שבעצם לא מועילה, כי היא מתמקדת בצד החלש של התלמיד, ולכן נותנת לו תרופה שהוא שונא עוד יותר, ולכן היא מעמיקה את מצוקתו הלימודית והנפשית.

שיטות המבוססות על יצירתיות וחשיבה ביקורתית, לעומת זאת, יכולות להניע את כלל התלמידים בכיתה, בלי קשר לרמת המשכל של כל תלמיד ותלמיד. שיטה זו היא היחידה שיכולה לסייע לתלמידים במצוקה כי היא מתמקדת בצד החזק של התלמיד ומעלה את הדימוי העצמי שלו ומחזקת את האמון שלו במערכת. ובאשר לבתי-הספר הערביים, בוודאי שיש להתייחס לעובדה שיש לנו מערכת חינוך עם "גוף חלש ולב מלאכותי". במשך שנים רבות הלב הזה נכפה מלמעלה, ולערבים לא היה שום חלק בקביעת התכנים, ולכן התכנים לא דיברו אל התלמידים.

מזה עשר שנים אנחנו עוסקים בביצוע פרויקט אינטנסיבי בבתי-ספר ערבים, באמצעות עמותת אינסאן והמרכז לרב-תרבותיות באוניברסיטת חיפה, בנושא של חשיבה יצירתית. עשינו מחקרי הערכה על הפרויקט הזה, ראינו עד כמה הוא מפחית את הניכור הקיים, ומעצים את שלושת הגורמים שדיברתי עליהם: דהיינו התלמיד, המורה וההורה. הייתי גם מעורב אישית בפרויקט שהתקיים באום-אל-פחם בשנת 1992-1994, כאשר הנשירה הגלויה הגיעה ל-53% מהתלמידים שלא סיימו י"ב כיתות באותן שנים. ערכתי מחקר עומק כדי לראות מה קורה שם, ואחר-כך הצעתי שורה של המלצות יישומיות כולל השימוש בשיטות חינוך אלטרנטיביות המבוססות על יצירתיות ואוריינות תרבותית. העירייה יחד עם בתי-הספר וועדי ההורים נרתמו לפרויקט זה ועשו יחד לביצוע ההמלצות האלה במשך שלוש-ארבע שנים. נודע לי מהעירייה שמאז אחוז הנשירה ירד בהתמדה והוא מגיע היום ל-8%. לדעתי מן הראוי ללמוד מודל זה לעומק, ללמוד איך משלבים שיטות חינוך אלטרנטיביות כדרך מרכזית לטיפול בנשירה ולראות איך ניתן להרחיב מודל זה למקומות אחרים.

ציון גבאי: אשלים היא עמותה שהוקמה לפני כחמש שנים. זוהי שותפות של הממשלה, הגוינט והפדרציה היהודית של ניו יורק, בצירוף פדרציות יהודיות נוספות. המטרה של אשלים היא לפתח שירותים לילדים ובני נוער בסיכון בישראל. כשאני אומר הממשלה, הכוונה לייצוג של כל משרדי הממשלה הרלוונטיים לילדים ולבני נוער בסיכון, דהיינו משרד החינוך, משרד העבודה והרווחה, משרד הקליטה, המוסד לביטוח לאומי, ומשרד האוצר.

המטרה היא לא לכסות על הפערים הקיימים בין הצרכים למענים, כי הפערים הם ענקיים, אבל לנסות ולפתח תשובות מתקדמות יותר, לייעל את השירותים, לעזור למערכת השירותים הממשלתיים לשפר ולהשתפר, ולהתמודד עם סוגיות שקשה להתמודד איתן בתוך היומיום. אנחנו לא מנסים להמציא את הגלגל, כי זה קשה מאוד, ואי-אפשר להמציא את הגלגל כל יום מחדש, אבל יש לא מעט ניסיונות לדחוף קדימה את המערכת, ולהניח על השולחן של השירותים החברתיים, או על המפה של השירותים החברתיים, ניצנים של שירותים חדשים, שהתקווה היא שיתפתחו לשירותים רחבים במדינת ישראל.

להלן יתואר פרויקט שנקרא "מונתדא אל שבאב" (מפגש הנוער). הפרויקט של רצף טיפולי לבני נוער בסיכון ביישובים הערבים מופעל כיום בארבעה יישובים: תמרה, אעבלין, ריינה וכפר מנדה. שותפים בפרויקט שני משרדי ממשלה: תחום קידום נוער במשרד החינוך; השירות לנוער וצעירים והשירות לנערה במצוקה (שנאוול מייצגת אותו) במשרד העבודה והרווחה; "דרור" (הנוער העובד והלומד); וכמובן אשלים.

כמה הנחות יסוד הובילו להקמת התכנית. הראשונה היא אחוז הנשירה הגבוה ביישובים הערבים. יש אמנם שיפור, אבל, עדיין, ניתן לומר שבממוצע יש כ-25% נשירה בגילאים 14 עד 17.

הדבר השני שמאפיין את היישובים הערבים הוא מחסור במסגרות אלטרנטיביות למערכת החינוך הפורמלית. ביישובים היהודים יש יותר אפשרויות. הסיבות לכך הן שברובם אלה יישובים קטנים, יש גם בעיות של ניידות, ובסופו של דבר יש פחות מסגרות אלטרנטיביות וצריך למלא את החלל הזה.

השירותים הקהילתיים הקיימים מחוץ לבית-הספר, השירות לקידום נוער, השירות לנערה במצוקה והשירות של נוער וצעירים, נמצאים כולם בתת-תקצוב. הם נמצאים במצב שהם אינם יכולים לספק פתרונות. אנחנו מעריכים שהם מכסים אולי 25% עד 40% מהצרכים ביישובים, זאת אומרת, יש מספר גדול של נערים ונערות שהתשתיות הקיימות לא מצליחות להגיע אליהם.

הנחת יסוד נוספת היא שאם רוצים ליצור מסגרת אלטרנטיבית צריך שיהיה לה בית. אנחנו נמצאים בדיאלוג עם מפעל הפיס מזה כמה שנים, כדי לייעד את מועדוני ומרכזי הנוער שמפעל הפיס בונה ביישובים, ולהפוך אותם למרכזים לבני נוער בסיכון ביישובים אלה.

הנחת יסוד אחרונה מתייחסת לתפקיד של אשלים. אנחנו מאמינים שניתן לעבוד במשותף עם משרד החינוך ומשרד העבודה והרווחה, ועם הרשויות המקומיות, שגם להן יש תפקיד חשוב מאוד במהלך הזה. רשות מקומית שאינה רוצה לעזור לילדים שלה, לא ניתן לעשות בה הרבה. הרשות המקומית צריכה להתחייב למהלך הזה, להשקיע בו ולהאמין בו. בכוחות משותפים של משרדי הממשלה ושל הרשות המקומית ניתן לאגם את המשאבים תחת קורת גג אחת, ולהפעיל את השירות הזה.

אוכלוסיית היעד של הפרויקט: הקבוצה הראשונה היא בני הנוער המנותקים שנשרו מבית-הספר. אלה הם בני ובנות גילאי 13-18 שנשרו ממערכת החינוך הפורמלית ואינם נמצאים במסגרת קבועה של לימודים או עבודה. קבוצה שנייה היא של בני נוער חסרי אלטרנטיבות שנמצאים בשולי קבוצת בני גילם. אין ויכוח שיש נשירה סמויה. אבל, כשמגיעים ליישוב, יישוב לא גדול, ורואים ש-100-150 בני נוער נמצאים מחוץ למערכת החינוך, צריך לטפל בהם, ואי-אפשר לומר שלא נעשה איתם שום דבר. צריך לעשות עבודה גם בתוך בתי-הספר, אבל הפרויקט הזה נותן עדיפות לבני הנוער שנמצאים מחוץ למערכת החינוך, הן הבנים והן הבנות.

בעדיפות משנית, ובמידה שהזמן והמשאבים יאפשרו זאת, המרכז יפעיל תכניות משלימות לבני נוער על סף נשירה ממערכת החינוך הפורמלית, ובשיתוף בית-הספר והרשות המקומית. המרכז יכול לסייע ולשמש מערכת תומכת גם למי שנמצאים בתוך המערכת, וזקוקים לתמיכה נוספת מחוץ למערכת בית-הספר, אבל בשיתוף בית-הספר ויחד עם בית-הספר.

אם רוצים לעבוד נכון עם בני הנוער, המרכז חייב להתייחס לשלושה מרכיבים. המרכיב הראשון הוא אישי/טיפולי: ליווי טיפולי ותמיכתי לכל אחד מבני הנוער המגיעים למרכז. אחת הבעיות, או אחד המאפיינים של בני הנוער, הוא הניכור מבית-הספר. יש תחושה של "אין מישהו אחד לפחות שאיכפת לו ממני", ואת הדבר הזה צריכים לשבור. אנחנו מאמינים שבמרכז אפשר להכניס מספיק כוחות שיתייחסו לכל אחד ואחד מבני נוער אלה. צריך שתהיה לכל אחד מהם כתובת אחת לפחות בתוך המרכז, מישהו שידע עליו וינסה לעזור לו.

המרכיב השני הוא מרכיב לימודי/מקצועי: בניית תכנית אישית שתקדם כל אחד מבני הנוער המעוניינים בכך במישור ההשכלתי, מיומנויות יסוד, תכנים והקניית מקצוע או השכלה פורמלית אחרת. לכולם ברור שההישגים הלימודיים מהווים את אחת הבעיות שבגללן בני הנוער נושרים. יש אחוז גדול מאוד של בני נוער שנמצאים מחוץ למערכת, לאו-דווקא אנאלפביתיים אבל בעלי השכלה ברמה מאוד נמוכה, וחייבים לטפל בהם במרכז.

המרכיב השלישי הוא המרכיב החינוכי/חברתי. טיפוח מיומנויות חברתיות, תחושת שייכות לקבוצת בני הגיל, ופיתוח ערכים של הזדהות עם החברה החיובית, ולחבר את בני הנוער האלה לקבוצת הגיל שלהם.

למרכז יש ארבע מטרות. המטרה הראשונה היא מעבר מניתוק לשילוב: שינוי דפוסי התפקוד של בני הנוער, להפוך אותם מבני נוער מנותקים לבני נוער משולבים. לשנות את דפוס ההתנהגות שלהם, להביא אותם ממצב של חוסר תפקוד או תפקוד לקוי למצב של תפקוד סביר, לתפקוד שיבטיח השתלבות במסגרות חיים נורמטיביות. לנסות ולקדם אותם במצב הלימודי, לנסות להקנות מיומנויות חברתיות, לנסות לשייך אותם לקבוצת השתייכות כלשהי, לקבוצת הגיל שלהם, ולעשות עבודה קבוצתית עם בני הנוער האלה.

המטרה השנייה של המרכז היא לנסות ולאגם את הכוחות המקצועיים לטיפול בבני נוער מנותקים תפיסתית ופיזית לצורך בניית רשת טיפולית-חינוכית המצמצמת "נפילה בין כיסאות" ומאפשרת ראייה אישית של כל בני הנוער ובניית מענה ייחודי ומגוון. כל גוף לבדו לא יכול לעשות את העבודה הזאת, אבל אנחנו מאמינים שבכוחות משותפים של היחידות לקידום נוער, של העובדים הסוציאליים מהרווחה, של השירות לנערה במצוקה ושל שירות נוער וצעירים, והכוחות החינוכיים של היישוב, אפשר לבנות רשת מתואמת של מענים בתוך המרכז. יש כוחות מקצועיים בשטח, וצריך לתת להם את התשתית לפעול, צריך לאפשר להם לפעול. אם נקבץ אותם יחדיו נכון ונבנה ביחד איתם תפיסה נכונה, ניתן יהיה ליצור משהו שהוא שונה ממה שהיה עד עכשיו.

המטרה השלישית של המרכז היא פיתוח ידע קונספטואלי ויישומי בעבודה לצורך הפצה והשפעה מערכתית (חידוש בפתרונות). באמצעות ישיבה משותפת של הגופים האלה יתפתחו כלים, יתפתחו מתודות, יתפתחו חומרים רלוונטיים לעבודה במרכזים האלה, שיוכלו להיות רלוונטיים אחר-כך גם למקומות אחרים.

המטרה הרביעית של המרכז היא ליצור השפעה על כלל השירותים הפועלים בקהילה בפעילותם למען בני נוער בסיכון. אם המרכז יעשה עבודה נכונה, ויתחבר נכון לכוחות הקיימים בבתי-הספר, במתנ"סים, ולעבודה הרחבה יותר ביישוב, המרכז יוכל להוות חוליה חשובה מאוד בתוך רצף השירותים לבני נוער בסיכון ביישוב.

אנחנו לא באים למרכז ואומרים יש תכנית, תפעילו אותה במרכז שלכם. אנחנו אומרים ליישוב, אתם יודעים הכי טוב מי הם בני הנוער שלכם - האם יש יותר בנים או יותר בנות? האם הקשיים הם יותר לימודיים? האם הבעיות הן יותר בעיות של התמכרויות, או אלימות? אנחנו אומרים לצוות: לכולם יש כוח להחליט מה עושים במרכז. אין תכנית לימודים מוכתבת. כל אחד בא עם מה שיש בכליו: מדריכי קידום נוער באים עם התפיסה שלהם, עובדת סוציאלית עם נערות באה עם הכלים שלה, העובד הסוציאלי שעובד עם בני הנוער בא גם הוא עם הכלים שלו. "הביחד" של ישיבה משותפת לשם ניתוח מעמיק של הצרכים הספציפיים של היישוב, מאפשר לבנות תכנית משמעותית לבני נוער אלה. בסופו של דבר יש רשימה של ילדים עם שמות ומספרי זהות. מי שנמצא ביישוב מכיר אותם, בדרך כלל, ויכול לאפיין את הבעיות המיוחדות שלהם. האמונה היא שבכוחות משותפים ניתן לפתח את הכלים למתן מענים לצורכיהם של הילדים הללו. אנחנו מנסים להגדיל את המשאבים. ברור שהמשאבים הקיימים אינם מספיקים. לטובת העניין יש צורך בתוספת הן של המשאבים של אשלים, הן של הממשלה שמגדילה את המשאבים שלה מעבר למשאבים הרגילים, כי במשאבים הרגילים לא ניתן לפתור את כל הבעיות. אנחנו רואים במרכזים שהוקמו בארבעת היישובים גידול במשאבים לטובת בני הנוער. אם ניתן את הכוח לאנשי מקצוע ביישוב, אפשר יהיה לפתח תכנית שתיתן את המענה הנכון.

לבסוף, להלן דוגמאות לכמה רעיונות של תכניות רלוונטיות: "בית חם" - מסגרת אטרקטיבית ותומכת למשיכת בני הנוער המנותקים ליצירת קשר משמעותי; תכנית להשלמת השכלה לחסרי השכלה בסיסית; פיתוח כישורי חיים (מיומנויות חברתיות ומקצועיות); יזמות עסקית כאלטרנטיבה לאבטלה הגבוהה ולעבודה זמנית ובלתי מקצועית של בני הנוער; תכניות ייחודיות לקבוצות של נערות מנותקות - צריך לטפל בנושא של נערות, בכלל, ושל נערות שנמצאות מחוץ למערכת החינוך, בפרט. אנחנו שואלים את אנשי היישוב האם אפשר לפעול ביישוב למען הנערות יחד עם הנערים או לחוד מהנערים, האם באותו יום או לא באותו יום, וכמה צריך לתת לנערים וכמה לנערות.

אני משוכנע שבכל יישוב צריך לפעול מרכז כזה. הצלחנו להביא למצב שיש ארבעה מרכזים כאלה. המרכז מלווה במחקר הערכה, ויש ניסיון ראשוני לעשות תכנית הערכה שתשווה בין מרכזים שונים לבני נוער מנותקים. אני מאמין שהמרכז יעשה את שלו ויתרום את התרומה שלו למען בני הנוער ביישוב. אני מקווה שנצליח. אני מקווה שאם יוכח שהמרכז עובד, ועושה את העבודה הנכונה, נצליח להגיע ליותר יישובים.

נאוול ח'תום: בשירות לטיפול בנערה אנחנו מטפלים בנערות מגיל 13 עד 25. רוב הנערות נמצאות במצבי מצוקה שונים, החל מבריחות מהבית, מריבות בתוך המשפחה, בעיות הסתגלות ובעיות התנהגות, ועד למצבים של הידרדרות קשה. אחוז הבנות שהגיעו למצבי הידרדרות קשים נמוך הרבה יותר מאחוז הבנות עם בעיות אחרות, שעל פי רוב קשורות במשפחה או במערכת בית-הספר.

במחוז הצפון מטפלים מדי שנה בכ-3,000 נערות הנמצאות במצבי מצוקה שונים. לא כולן נמצאות דווקא במצבי הידרדרות. רוב הנערות נשרו מבית-הספר בגיל מאוד מוקדם, בכיתות ח'–ט', ולפעמים פחות מזה. אנחנו רואים לפעמים, נערות שמצליחות להמשיך בבית-הספר אך בשלב מסוים, לקראת כיתות י"א–י"ב, הן נושרות, כשהן יודעות בקושי קרוא וכתוב וחסרות ידע בסיסי. מי יודע מה הן עברו בכל השנים במסגרת הלימודים, כמה הן היו דחויים ולא הפיקו את מה שצריך במערכת בית-הספר. לכן הן הגיעו למצב שאין להן מה לעשות עוד בבית-ספר, והן נושרות ממנו.

ישנן נסיבות מסוימות שקשורות בנשירה של נערות. בדרך כלל הן רגישות יותר לבעיות משפחתיות והן סובלות יותר מבעיות נפשיות. מעמדן בתוך המשפחה נחות. מצבן בתוך המשפחה קשה מאוד, ולכן הסיבה לנשירה קשורה פעמים רבות לאו-דווקא לנערה עצמה ולהישגיה או חוסר הישגיה, אלא למשפחות שמעדיפות להשאיר אותן בבית. אנחנו רואים נערות, שגם אם הן במצב לימודי מספיק, ההורים מעדיפים להשאיר אותן בבית כדי שיעזרו בגידול הילדים או בעבודות הבית, ולהכשיר אותן לחיי נישואין. ההורים, כמובן, מעדיפים להכשיר אותן לתפקידים המסורתיים יותר מאשר לקדמן ולתת להן הזדמנות להמשיך בלימודים.

סיבה נוספת, שלא הוזכרה פה, היא הנישואין המוקדמים. ישנם יישובים שבהם הנערה נושרת מכיתה י' בגיל 15, 16, בגלל הכנות לקראת הנישואין. בגיל כזה יש כבר אירוסין, והנערה נושרת כמובן. התופעה הזו הולכת וגדלה, למרות שבשנים שעברו ראינו ירידה בה. בשנים האחרונות עולה שוב השיעור של נישואי בוסר בגיל צעיר. יש לזה, כמובן, סיבות רבות, הן כלכליות בתוך המשפחה, והן סיבות שקשורות לאחריות של ההורים - עד כמה הם יכולים לתת לנערות לגדול וללמוד, כאשר בסופו של דבר הן מגיעות ללימודים גבוהים. לכן, הם מעדיפים לקצר את הדרך. הם רואים בנישואין את הקריירה שאליה כל נערה צריכה להגיע.

הסיבות לנשירת הנערות קשורות גם במערכת הלימודים. מתוך שיחות עם נערות מטופלות עולה שברוב בתי-הספר אין מספיק רגישות לבעיות של הנערות. כל סטייה מהתנהגות עלולה להביא אותן למצב בעייתי מאוד בבית-הספר, וגם ההורים מכבידים עליהן. אין מספיק התייחסות למצבים ולבעיות של הנערות, והן מגלות בעיות הסתגלות, ומהר מאוד אינן מוצאות את עצמן בתוך בית-הספר ונושרות. אין מספיק מי שיעודד אותן להישאר. כמובן, אין עדיפות אצל ההורים לעודד אותן להישאר במערכת בית-הספר, ולכן אצל נערות במקרים האלה הנשירה היא מהירה מאוד.

לכן חייבות להיות פונקציות טיפוליות בתוך מסגרת בית-הספר, יועצים או עובדים סוציאליים. אנחנו מרגישים מאוד את המחסור בבעלי תפקידים טיפוליים שיתייחסו לנערות ולבעיות של הנערות. כשעובדת סוציאלית עם נערות נכנסת לבית-הספר ופוגשת נערה ומתחילה לטפל בה הדברים נראים אחרת, היא יכולה להביא אותה להמשיך את הלימודים.

חסר דיווח על הנשירה, גם ביחס לגלויה וגם ביחס לסמויה. לפעמים אנחנו מנסים לאתר את הנערות בכל מקום אפשרי. כשיש נשירה סמויה והנערה מגיעה פעם או פעמיים בשבוע לבית-הספר, או, לפעמים, פעם בחודש, אף אחד לא יודע האם היא נשארת בבית, עם כל הבעיות בתוך הבית ועם כל הבעיות עם עצמה. אין מספיק עובדים סוציאליים בקהילה שמכירים את הנערות האלה. לכן אנחנו פוגשים נערה בגיל 16 לאחר שנתיים של נשירה סמויה, ואף אחד לא דיווח עליה. זו בעיה שמערכות החינוך צריכות לתת עליה את הדעת.

אנחנו מנסים למצוא בקהילה פרויקטים מיוחדים שיוכלו לתת מענה חלופי לנערות האלה. אנחנו מנסים דרך העצמה, דרך השלמת השכלה, בשיתוף כמובן עם היל"ה, לעשות את המעט שאפשר כדי להציל את הנערות הן מבחינה לימודית והן מבחינה תעסוקתית והכנה לחיי היציאה לעבודה. אני חושבת שאיגום המשאבים בין כל המערכות המטפלות בבני נוער, נערים ונערות כאחד, ייתן יותר תועלת לבני הנוער, ובעתיד נראה פחות נשירה ויותר התייחסות ויותר טיפול בבני הנוער, בכלל, ובנערות, בפרט.

דיון

משתתף: אני מנהל מחלקת רווחה. יש לי שאלה לד"ר אבו רומי בתמרה. רואים שנעשתה עבודה נהדרת בתמרה, אבל חסר לי מידע על העשייה במחלקת הרווחה. אני יודע שבתמרה יש מחלקת רווחה נהדרת ומקצועית. כמו-כן, לא נאמר כאן משהו על השירות לנוער וצעירים שגם הוא שירות גדול במחוז.

ד"ר מוסא אבו רומי: מחלקת הרווחה בתמרה עשתה עבודה נהדרת, והיא הייתה שותפה לכל הצלחה שהייתה בתמרה, לא רק במערכת החינוך, אלא גם בכל העשייה הקהילתית-חברתית בתוך היישוב.

משתתפת: אני ממתנ"ס. אני מסכימה מאוד עם פרופ' מאג'ד אל חאג'. אני חושבת שלא הילדים מתקשים במערכת החינוך בבתי-הספר, אלא בית-הספר הוא שמתקשה עם הילדים. מדובר באחוז גבוה מאוד של ילדים נושרים, של ילדים אנאלפביתיים.

כגוף בלתי פורמלי בעיר, אני רואה שבתי-הספר עדיין מתקשים לקלוט את הגופים הבלתי פורמליים שבאים לעזור למערכת להתמודד עם הקשיים שלה. לפעמים, התגובה של בית-הספר היא להתנגד במקום לקבל סיוע מאותם גופים ולהתייעל.

משתתף: אני מסכים עם דבריו של פרופ' אל חאג' בנושא הניתוב והניכור, והייתי מוסיף את הממד של השעמום הן של התלמידים החזקים, והן של התלמידים החלשים.

משתתף: יש לי מספר שאלות והערות לגבי ההמלצות עליהן דיברתם בוועדת החינוך - האם משרד החינוך מאמץ את ההמלצות האלה והן הופכות להיות מדיניות של המשרד?

ראש עיריית תמרה דיבר על תמונה קשה מאוד ולבסוף נתן תמונה ורודה. מה בדיוק עשיתם כדי להעלות את שיעור מקבלי תעודת הבגרות?

לפרופ' מאג'ד אל חאג' - אתה מדבר על שחיקת המורה, על ניכור בית-הספר, ועל ניכור של ההורים ושל הילדים. דומני, שכחברה ערבית אנחנו לא מדברים על אחריות. איפה האחריות שלנו כרשויות, כבתי-ספר, כחברה בכלל? איפה החלק

שלנו? אנחנו זועקים וזורקים בוץ על האחרים - איפה אנחנו בתוך העסק הזה? אנשי אקדמיה, מרצים, ופרופסורים - מה אנחנו עושים בקטע הזה?

משתתף: מדיניות משרד החינוך בעבר, עד שנות השישים, הייתה להעמיד מחסום לפני הילדים שרצו להמשיך את לימודיהם ולכן הם היו צריכים לעשות בחינות כדי שיוכלו לעלות לכיתה ח', ולכן הייתה נשירה בגיל 14. היום הבחינות הפסיכומטריות מהוות אף הן מחסום וגורמות לנשירה למי שרוצים להמשיך את לימודיהם בעתיד.

משתתפת: אני מורה לחינוך מיוחד. במחקרים שהוצגו לא הייתה התייחסות להתפתחויות בטכנולוגיות המידע של כלל החברה האנושית, ולצרכים של בני הנוער בצל ההתפתחויות האלה. צרכים אלה משתנים בעידן הנוכחי, כמו גם תפיסותיהם של בני הנוער. היום בני הנוער מתמרדים נגד המסורת, מתנגשים עם ההורים והמורים. קיים אצלם בלבול כמעט בכל התחומים, הן הלימודי, הן החברתי והן התרבותי. בקשר לשיטת הבנקאות: על סמך מחקר אמפירי בשטח אני רוצה להגיד שגם ההתפתחויות בטכנולוגיות המידע משפיעות מאוד על שיטת הבנקאות וכנראה שיש ניצנים של שינויים.

משתתפת: אני רוצה להתייחס לדברים של נאוול לגבי נערות שנושרות מבית-הספר. אילו כישורי חיים הנערות מקבלות בביתן מסבתותיהן ומאמהותיהן? האם ניתן להקדים תרופה למכה ולתת כישורי חיים? הפנייה שלי היא לאנשי המקצוע, מקבלי החלטות, מתחומי בריאות, רווחה וחינוך, שיקבלו החלטה להכניס לימודים של כישורי חיים לבתי-הספר תוך התייחסות לצרכים של הנערים והנערות. אני מתייחסת גם לדברי ד"ר אל חאגי' לגבי העצמת התלמידים בבתי-הספר. חסר לי במושב התייחסות של ועדי הורים והחלק שלהם בקבלת החלטות.

משתתף: אני שייך למערכת החינוך ואני חושב שהמושב הזה היה צריך להתייחס לגילאים צעירים מגיל 14 עד 17. הנשירה הסמויה בבתי-הספר היסודיים מתבטאת בנשירה גלויה בשלב בתי-הספר העל-יסודיים. הטיפול הכירורגי שהרשויות המקומיות נותנות הוא בגרורות, והם גאים להציג נתונים, כי הבעיה העיקרית נמצאת בבית-הספר היסודי: אני אומר לרשויות המקומיות: מה עשיתם בשביל השלב הזה? ומה קורה כאשר כל המבדקים של מערכת החינוך מצביעים על אחוז אנאלפביתים די גבוה בשפת האם?

פרופ' יונה רוזנפלד: ארבע הערות על המצב. ראשית, אפשר להבין ממה ששמענו שלחינוך הערבי יש מה למכור לחינוך היהודי, כלומר, יש הישגים שכדאי למכור אותם ואפשר להעביר אותם. לא רק ללמוד מהיהודים אלא גם מהערבים.

שנית, אם אתם רוצים לעסוק בהפצה של ההצלחות האלה, צריך ללמוד מה תרם להן, ויש מה ללמוד. התפקיד של האוניברסיטה הוא לעזור לאנשים להפיץ את מה שהם הצליחו בו.

שלישית, באופן כרוני אני מתנגד למונח "העצמה" שהוא מונח פטרוני. אני לא מעצים אף אחד. יש לי שתי בנות מאוד מוצלחות. לא העצמתי אותן אלא עזרתי להן, אולי, לגלות ולפתח את העוצמה שלהן.

רביעית, אני חושב שבדיון הזה לא מדברים מספיק על ההורים. בלי שלאישה הערבייה יהיה קול בכל הנושא של החינוך, אני חושב שאנחנו חוטאים חטא גדול מאוד. אני חושב שהמערכת חייבת לעשות משהו מיוחד כדי לתת קול לנשים הערביות.

משתתפת: הלקוחות, מבחינתי, הם ההורים והתלמידים. אני ממליצה לכל אנשי המקצוע מתחומי הרווחה והחינוך שיושבים פה, שכאשר מתכננים פרויקטים וימי עיון, לתת משקל גם לדבריהם של התלמידים ושל ההורים, אולי גם להביא את אחד התלמידים ולהקשיב לו ולשמוע אותו. לפעמים הם המומחים הגדולים למצב שלהם. אני מסכימה עם הגישה שהוצגה, שהעבודה המקצועית שלנו רק מפלסת את הדרך, מנסה מעט לעזור, אולי מעט לדחוף, ואולי לתת מסגרת. אבל, את הצרכים האמיתיים שלהם ואת היכולות שלהם רק הם יודעים. אנחנו חייבים לשים אותם במרכז העניינים, אם בבית-ספר, אם בדיונים, אם בוועדי הורים, ואם בכלל.

משתתפת: נאוול דיברה על איגום משאבים למניעת נשירת תלמידות בעלות צרכים מיוחדים. אני עובדת עירייה, ועם כל הרצון הטוב של כל העובדים באגף הרווחה ובאגף החינוך לטפל בבנות ובתלמידות האלה, אנחנו נתקלים תמיד במחסומים בצינוורות הרשמיים, בנהלים של שני המשרדים. האם יש תכנית איגום משאבים, מדיניות-על, בין שני המשרדים? היו ניסיונות קודמים בקשר למועדוניות משפחתיות. כאשר הדבר טופל בין שני המשרדים ברמה המרכזית, העשייה בשטח הייתה יותר קלה ויותר פורייה. אני מקווה שאיגום המשאבים ייעשה קודם כל גם במשרדי החינוך והרווחה, על מנת להקל על העבודה בשטח.

משתתפת: לגבי השאלה של כישורי חיים. אני חושבת שבתקופה האחרונה יש ניסיונות רבים להביא נושאים כאלה לבתי-הספר, גם בסוגיה של חינוך מיני שארגונים פמיניסטיים שונים בקהילה מנסים באמת להכניס לבתי-הספר. לעתים קרובות יש התנגדות בבתי-הספר להכניס את הנושא הזה, אבל אנחנו מודעים לבעיה הזו, ומנסים להיכנס בכל צורה שהיא כדי לענות על הצרכים האלה בקרב הנערות.

אני חושבת שאפשר לתת דוגמה מקבוצות "חן" שהופעלו בעבר בנצרת: בעבר הרחוק קבוצות אילו באמת נתנו פתרון לנערות רבות שהמשיכו את לימודיהן לא במסגרת בית-ספר רגילה אלא במערכת חלופית, ונתנו מענה לרוב הנערות שנשרו אז מבית-הספר. כתוצאה מכך לאט לאט הייתה ירידה בנשירה, לפחות לפי הדיווחים שקיבלנו אז. הגענו למצב שסגרנו את קבוצות "חן" מכיוון שלא היו נערות שהתאימו למסגרת זו, והיום פתחנו מסגרות חלופיות.

צריך יותר שיתוף פעולה בין משרד החינוך לבין משרד הרווחה גם בנושא זה. כמו במקרה של המועדונים, צריך לגבש מדיניות ביחד, לעשות משהו ביחד, ולא שכל משרד או כל מערכת יטפלו בנושא מנקודת ראותם.

פרופ' מאג'ד אל חאג': בתשובה להערה הראשונה: מעולם לא דיברתי על בעיה מבלי להציג את הפתרון, ואת השותפות שלי בפתרון הזה: גם כראש ועדת המעקב, ואחר-כך כמי שהקים את עמותת אינסאן והמרכז לרב-תרבותיות וחינוך, וכמה פרויקטים נוספים שאני גאה בהם. עשיתי כל זה תחת הסיסמה שאני מאמין בה, ש"אם לא נהיה חלק מהפתרון נשאר חלק מהבעיה". לכן בכל פעם שדיברתי, הצגתי את הפרויקטים שאנחנו שותפים להם. לא ייעצתי לאנשים מה לעשות, אלא אמרתי מה אנחנו צריכים לתרום, כי אנחנו חלק מהמערכת, אנחנו צריכים להיות חלק מוביל, ולא לחכות לפתרון שיבוא מהשמיים או מירושלים.

תשובה שנייה לגבי מדיניות משרד החינוך. זוהי מדיניות של שימוש בחינוך לא כמנגנון של שינוי חברתי אלא כמנגנון של שליטה, דרך תכניות החינוך, תכניות הלימוד, מינוי מורים, מנהלים, מפקחים וכו'. לכן ודאי שהמדיניות הזו השפיעה על כל התוצאות של החינוך, כולל הנושא של הנשירה. זהו חלק מהניכור, ולא כאן המקום לדבר עליו בפירוט.

לגבי הבחינה הפסיכומטרית. טיפלתי בזה זמן רב בהיותי חבר המועצה להשכלה גבוהה. תמיד אמרתי שזו בחינה שנועדה לחסום תלמידים בעלי רקע תרבותי שונה,

וגם את הנשים. אני שמח מאוד שהיא בוטלה בינתיים, הפכה לאלטרנטיבה. אבל גם המצרף שמציגים היום במשרד החינוך הוא בעייתי ביותר. יכולתי להביא הישג אחד, שבהתחלה אולי אינו משמח את התלמידים הערבים, והוא שהמצרף מורכב ממתמטיקה, אנגלית ושפת האם. בתחילה רצו לכלול עברית, ואני אמרתי שעדיף לכלול שפת אם: עברית ליהודים וערבית לערבים. כל פעם שאני מזכיר את זה אומרים לי התלמידים הערבים "יש לנו ציונים יותר גבוהים בעברית". אם היינו ממשיכים בקו הזה, אז, אולי, בעוד עשר שנים היינו מדברים יידיש בכלל. אבל אנחנו חייבים לטפל בבעיה של הערבית. הפתרון הוא לשנות את תכנית הלימודים בערבית, להכשיר את המורים והמנהלים וכו', ולא לבטל את השפה הערבית.

תשובה שלישית: אני בוודאי מודע לניצנים הקיימים של שינוי, דווקא בגלל מהפכת המידע שדיברת עליה. כל-כך חשוב לשנות את השיטה הבנקאית, אבל אני יודע שבבתי-ספר רבים יש היום דגש על פרסים שונים שמקבלים, כמו פרס בית-הספר היפה, וכו'. אבל זה כמו השולחן הזה. יש כאן שולחן מקושט, יש כוסות, אבל אין מים. לא חשוב כמה מטפחים את בתי-הספר. אם לא משנים את הלב, את הנשמה, שזו תכנית הלימודים, שום דבר לא יעזור.

תשובה רביעית, אני בוודאי מסכים עם ההערה בנושא המונח "העצמה". אני לא משתמש בהעצמה כמושג פטרנליסטי. כבר מהתחלה אמרתי שאני נגד שיטה פילנתרופית. גם ברב-תרבותיות השתמשו כמושג פטרנליסטי. אבל אני מכיר רב-תרבותיות אחרת שהיא ביקורתית, וגם העצמה אחרת שהיא ביקורתית, שבה התלמיד שותף, וגם כלל המערכת שותפה לתהליך המתרחש. אתה נותן את הכלים ואין גבול ליצירתיות של התלמיד, כך שתמיד אנחנו מדברים על שחרור היצירתיות מכבליה, כי התלמידים הרבה יותר יצירתיים ממה שאנחנו חושבים.

ותשובה אחרונה, אני מסכים ששלב בית-הספר היסודי, הוא השלב החשוב ביותר. אני חושב שמשרד החינוך חוטא בזה שהוא לא נותן תנאים טובים מספיק כדי למשוך את טובי המורים לשלב בית-הספר היסודי. תמיד אומרים שבחברה הערבית יש מחסור בחוקרים, וצריכים להתמקד בשלב הדוקטורט וה-M.A. על מנת להכין את הדור הבא של החוקרים. יש להכין את הדור הבא של החוקרים החל בגן הילדים, על-ידי טיפוח חשיבה ביקורתית וחשיבה שתהפוך את התלמיד לא רק לצרכן של ידע, אלא גם ליצרן של ידע.

ד"ר מוסא אבו רומי: נאמר כאן שהמצב קשה לעומת המצב הוורוד שתיארתי. מה שמעניין אותי הוא הסטטיסטיקות הסופיות. איך הגענו לזה. מכונית שהמנוע והגלגלים שלה בסדר גמור, אבל אי-אפשר לנהוג בה, לא מעניינת אותי כל-כך. מעניין אותי גן ילדים, בית-ספר יסודי, חטיבות הביניים, וגם בתי-הספר התיכוניים. לא רק בגרויות. מעניין אותי להשתמש בתעודת הברורות בחיים, הן באקדמיה והן כדי לפלס את הדרך בחברה.

אתם כאנשי מקצוע באים ואומרים שדווקא בבית-ספר יסודי יש בעיה. אז, הנה יש לכם מקום לפעול באופן מיידי. כנבחרו ציבור מה שמעניין אותנו הן התוצאות. התוצאות האלה אכן דורשות כסף, משאבים והשקעת זמן. השאלה היא האם אנחנו מוכנים להפנות את המשאבים לחינוך ולהעצמת הקהילה.

משתתפת: אני רוצה לומר שאני מסכימה מאוד עם פרופ' אל חאג' שאומר שאין לו ספק שהנתונים עמוקים הרבה יותר. אני גם מסכימה, ומאוד תומכת, עם האמירה שאמרו כאן מספר אנשים, שכשאנחנו מדברים על בית-ספר, אנחנו צריכים להסתכל לתוך בית-הספר פנימה, ולשאול את עצמנו מה קורה שם. תרשו לי לצטט משפט שמופיע במאמר כלשהו שאומר: "לכל ילד שנכשל יש מורה שלימד אותו איך להיכשל ולא איך להצליח". זה הניכור, וחוסר ההתייחסות, וזו הבריחה מההתמודדות האמיתית עם הבעיות של הילדים. עם זאת, אני חושבת שצריך לחזק את העמדה שהובעה כאן. גם אם לא הבנתי למה מתכוונים במושג העצמה, אני כן מבינה מהי אחריות, מהי מחויבות, מהו ריכוז מאמץ, מהי בחירה שאומרת גם ויתור. אני מבינה מהי נשיאה באחריות (accountability) ברמת המורה מול הילד. אני חושבת שכדי שהבעיה הכל-כך קריטית של נשירה תתמתן, וכבר בגילאים הצעירים, אנחנו חייבים להתמודד עם המושגים האלה ולשאול את עצמנו איך אנחנו עושים אופרציונליזציה שלהם בתוך בתי-הספר.

הבעיה של שפת אם היא קריטית, היא מתחילה בגן. לכן, יש מספר תשומות בתחום זה במסגרת תכנית החומש, מתוך קונצפט שאומר שצריך להתחיל לטפל בשפה של הילדים בגיל צעיר מאוד. יש ציוד וספרי ילדים בגנים, וצריך עבודה רבה מאוד עם גנות שתתחלנה לחשוף את הילדים לשפה ולספרים כבר בגיל צעיר מאוד, עם הקרנה לבית.

מורות של כיתות א'-ב' משתלמות כעת במספר מכללות. הן לומדות דיסקטיקה של הקניית שפת אם, גם במטרה להעלות את רמת השפה שלהן, כי גם רמת שפת האם

של המורים היא בעייתית. נושא נוסף הוא התמקצעות במתמטיקה. מורות ערביות משתלמות במכללות יחד עם המורות היהודיות כדי להפוך למורות מקצועיות למתמטיקה. בתום שלוש שנות לימוד, הן תקבלנה תעודה של מורה מקצועי למתמטיקה. זוהי בהחלט התפתחות בעלת משמעות.

כל שעות התגבור שניתנות לבתי-הספר היסודיים, פירושן שילדים שזקוקים לתוספת שעות, מקבלים אותן במסגרת בית-הספר, אם בבוקר ואם אחר-צהריים. עדיף, כמובן, שזה יהיה אחר-צהריים, כדי שלא יוציאו את הילד מהשיעור, כאשר אחר-כך הוא לא יידע על מה מדובר, ויהיה צורך לתגבר אותו. יש כאן בהחלט מודעות לבעייתיות של המערכת בבית-הספר היסודי. עם זאת, אני סבורה שלא ניוושע מהפרויקטים. אנחנו ניוושע ממורה שלוקח אחריות אישית על ילד בתוך הכיתה שלו.